

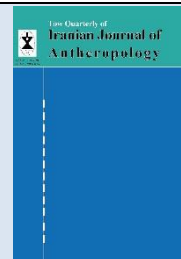

ISSN: 1375-2096

Iranian Journal of Anthropology

Volume 23, No. 42. Spring and Summer 2026: Pp. 125-152

<https://journal.asi.org.ir>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2091307.1638>

Aging Discourse and Capacity for aspiration in Elderlies

Akbar Talebpour¹, Zohreh Dodangeh²

1- Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email; a.talebpour@alzahra.ac.ir

2- Sociology phd candidate, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Type of Article: Research

Article history:

Received 11 June 2026

Revised 9 August 2026

Accepted 12 August 2026

Keywords:

Aging,
Discourse,
Fairclough,
Post Development,
Representation.

ABSTRACT

Increasing growth of aging has increased the need to pay attention to them more than ever. Study aims to analyze the relationship between the discourse of aging and the aspirational capacity of the elderly and the way aging is represented on Welfare Organization website. It seems that in the official discourse of aging, certain meanings are established and other meanings are marginalized. In such a framework, policymaking by defining aging with concepts such as cost-generating, dependency, or future-oriented reduction in efficiency leads to the formation of a dominant semantic order about elderly that places elderly in an unfavorable situation. Study was conducted with a qualitative approach and using critical discourse analysis method with an emphasis on Fairclough's three-dimensional model in order to go beyond descriptive level of media data and access hidden ideological layers to represent the phenomenon of aging from authority perspectives. The results of the critical analysis of the dominant discourse on selected texts on Welfare Organization website based on Fairclough's three-dimensional model indicate that this platform is at a discursive turning point in the representation of aging in Iran and is transitioning from a supportive to a development-oriented perspective. According to results, the approach to the phenomenon of aging is changing and promising signs of development can be seen in this area, which has transformed aging from an individual crisis to a social issue that paves the way for a more active presence of the elderly in the public space. Although elderly are outwardly referred to as cultural pillars, the allocation of separate spaces to them has marginalized and deprived them of the opportunity to dream about future. Discursive openings and reclaiming the lifeworld of aging are among the things that can flourish the capacity of the elderly to aspire.

Copyright © 2026 The Authors. Published by The Anthropological Society of Iran. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Citations: Talebpour, A.; Dodangeh, Z. (2026). "Aging Discourse and Capacity for aspiration in Elderlies". Iranian Journal of Anthropology, 23(42):125-152. <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2091307.1638>

Introduction

In modern approaches, old age is not the end of life, but rather a new stage that can be accompanied by prosperity. Peter Laslett formulated the term “third age” to describe this stage; a stage that is not defined by hard work and life responsibilities, nor by the disability of old age, but by relative health, economic security, and free time, and can provide the opportunity to redefine individual identity and active participation in society (Laslett, 1987). Iran is currently facing a rapid process of population aging. According to statistics announced by the Secretariat of the National Council on the Elderly, the share of the elderly in the population is expected to reach 33 percent of population by 2056. This acceleration is far beyond the global average and has caused the governing institutions and policymakers to face a demographic surprise in the absence of the necessary structural and institutional infrastructure. This lack of structural readiness has caused the official discourse to ignore the capabilities and capacities of this period (which are emphasized in Laslett's third age model) and to represent the encounter with the phenomenon of population aging mainly in the form of a management crisis and pressure on resources. In this research, the concept of the capacity for aspiration of the elderly has been operationalized based on three main components of Appadurai:

A. Having a future-oriented image: the elderly's view of themselves as a subject with a aspirations, and a future.

B. Active agency and participation: seeking recognition of the right to make decisions, social activism, and active citizenship.

C. Possibility of interaction and intergenerational connection: seeking to create a platform for the transfer of experience and presence in shared urban and social spaces.

Accordingly, the aim of examining the representation of aging on the Welfare Organization website and the main research questions included the following:

- How is aging represented on Welfare Organization website?
- What image does this representation present of the elderly and their position in society?

In view of the above objectives, we sought to show how the media, by portraying the elderly as costly, dysfunctional, and socially unparticipating subjects, can drive them away from their position as active citizens and limit their potential capacities for activism, social participation, and future-oriented aspirations, or conversely, by emphasizing the status and importance of aging, can encourage their active participation in society.

Discussion

Critical discourse analysis of selected texts from the Welfare Organization website based on Fairclough's three-dimensional model and the theoretical framework of aspirational capacity (Appadurai, 2004) shows that the country's official discourse in representing aging is at a discursive turning point; a discourse that is moving from a "supportive" perspective to a "development-oriented" perspective, but in its underlying layers is dominated by the logic of marketization, commodification of services, and bureaucratic requirements. Analyzing these findings in conjunction with the social context, dominant structures, and research backgrounds can be explained in three axes:

A. Linguistic openings and reclaiming the lifeworld of aging, The emergence of local spontaneous activities demonstrates that the social capacities of everyday life operate beyond bureaucratic frameworks. In these shared spaces, the elderly are transformed from passive recipients into actors who give meaning to the urban lifeworld. This finding is consistent with Talebpour's (2026) in domestic research and Holyk's (2025) in foreign studies on media representations in the discursive construction of aging, as well as Ramakrishnan and Malhuttra's (2025) studies on the role of cultural norms and values in the choice of services, and it is consistent with the key role of social and cultural factors in promoting the daily activity and participation of the elderly.

B. Capacity for aspiration and spatial-temporal management, Analysis of deeper layers of the texts reveals that the "future-oriented image and right to aspiration" of the elderly are managed by formal structures. The logic that dominates the approach to the development of our society today, by pushing the elderly into the exclusive role of "guardian of the past and reminder of tradition," confiscates their future horizon and agency focused on tomorrow. This spatial and structural limitation is linked to Talebpour's (2026) findings on the existence of elderly structural and cultural barriers to physical activity and mobility in Iran, as well as Wangler and Jansky's (2023) research on the consequences of portraying the elderly on their mental health.

C. Commodification of the Bioworld and Post-Developmental Critique, the most important finding of research was the dominance of economic logic over the representation of aging. From the perspective of post-developmental critique, the discourse of welfare has brought the fundamental rights and citizenship of the elderly into the realm of market supply and demand. The consequence of such a commercialized and reductionist view of well-being is reflected in the research of Amraei et al. (2025) in domestic studies and Asim Omran (2025) in foreign studies, where they show how inappropriate social welfare factors become an obstacle to active and leisure participation.

Conclusion

A comprehensive review and analysis of the welfare discourse on aging, which is reflected almost exclusively through the organization's website, showed that although the official discourse on the elderly has moved away from a purely supportive and pathological model, due to the dominance of market logic and bureaucratic requirements, it is still far from agency-oriented citizenship. This has also been indicated in other countries such as Australia by the hegemony of aging commercialization, which has been raised in the continuation of commercialization of treatment. It seems that the elderly face numerous problems regarding agency and in the realization of their desired capacity, and it is necessary to pay attention to these issues. On the one hand, the failure to realize the desired capacity of the elderly harms the activity of this group, and on the other hand, it can disrupt the hope for the future of the active population on the threshold of old age by inducing a closed path to dynamic aging. Considering the country's population pyramid and considering that in the coming years, at least one-third of the country's population will be over 65 years old, it is necessary to pay attention to the aspirational capacity of the elderly and the possibility of realizing their goals and include them in the country's population policy-making. A real opening in aging policy-making will occur when aging is recognized as a space for authentic living with independent aspirations as the third period of life. Accordingly, practical and policy-research suggestions are presented in order to pay attention to the subject under study as follows:

1. Promoting linguistic and media agency: Reviewing the literary and news structure of the official website of the Welfare Organization and moving away from passive verbs, emergency vocabulary, and passive metaphors toward highlighting activism, citizenship rights, and independent capabilities of the elderly.
2. Responding to intragroup distinctions (de-homogenization: separating programs and discursive representations based on three age groups (young elderly 60-75, older elderly 75-90, and 90+) to respond to their diverse range of functional and biological needs.

Funding

All financial resources and costs for research and publication of the article have been paid by the authors and no financial support has been received.

Conflicts of interest

This research is not in conflict with personal or organizational interests.

ISSN: 1375-2096

نامه انسان‌شناسی

سال ۲۳، شماره ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۵، صص: ۱۲۵-۱۵۲

<https://journal.asi.org.ir>

دانشگاه تهران
نامه انسان‌شناسی

DOI: <https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2091307.1638>

گفتمان سالمندی و ظرفیت آرزومندی سالمندان

اکبر طالب‌پور^۱، زهره دودانگه^۲

۱- دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: a.talebpour@alzahra.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری بررسی مسائل اجتماعی ایران، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت	۱۴۰۵/۳/۲۱
بازنگری	۱۴۰۵/۵/۱۸
پذیرش	۱۴۰۵/۵/۲۱

کلیدواژگان:

بازنمایی،
پساتوسعه،
سالمندی،
فرکلاف،
گفتمان.

رشد روزافزون سالمندی لزوم توجه به آنان را بیش از پیش افزایش داده‌است، این پژوهش با هدف واکاوی نسبت گفتمان سالمندی و ظرفیت آرزومندی سالمندان به نحوه بازنمایی سالمندی در وبگاه سازمان بهزیستی پرداخته‌است. به نظر می‌رسد در گفتمان رسمی سالمندی معناهای خاصی از این مفهوم تثبیت شده و معانی دیگر به حاشیه می‌روند. در چنین چارچوبی، سیاست‌گذاری با تعریف سالمندی با مفاهیمی چون هزینه‌زایی، وابستگی یا کاهش کارایی آینده‌محور منجر به شکل‌گیری نوعی نظم معنایی مسلط درباره سالمندان می‌شود که سالمندان را در وضعیت نامطلوبی قرار می‌دهد. این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی با تأکید بر الگوی سه بعدی نورمن فرکلاف در راستای فرا رفتن از سطح توصیفی داده‌های رسانه‌ای و دستیابی به لایه‌های پنهان ایدئولوژیکی برای بازنمایی پدیده سالمندی از منظر متولیان امر انجام شد. نتایج تحلیل انتقادی گفتمان حاکم بر متون منتخب در وبگاه سازمان بهزیستی بر اساس الگوی سه‌بعدی فرکلاف، نشان‌دهنده آن است که این پایگاه در بازنمایی سالمندی در ایران، در یک نقطه عطف گفتمانی قرار دارد و در حال گذار از نگاه حمایتی به توسعه‌محور است. براساس نتایج تحقیق رویکرد به پدیده سالمندی در حال تغییر بوده و نشانه‌های امیدوارکننده‌ای از تحول در این حوزه دیده می‌شود که سالمندی را از یک بحران فردی به موضوع اجتماعی تبدیل کرده‌است که مسیر را برای حضور فعال‌تر سالمندان در فضای عمومی هموار می‌کند. اگرچه در ظاهر از سالمندان همچون ستون‌های فرهنگی یاد می‌شود، اما اختصاص فضاهای جداگانه به سالمندان آن‌ها را به حاشیه برده و فرصت رویاپردازی برای آینده را از آنان گرفته‌است. گشایش‌های گفتمانی و بازپس‌گیری زیست‌جهان سالمندی از جمله مواردی است که می‌تواند ظرفیت آرزومندی سالمندان را شکوفا نماید.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۵. ©. ناشر این مقاله، انجمن انسان‌شناسی ایران است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

ارجاع به مقاله: طالب‌پور، اکبر؛ دودانگه، زهره. (۱۴۰۵). «گفتمان سالمندی و ظرفیت آرزومندی سالمندان». نامه انسان‌شناسی، ۲۳ (۴۲): ۱۲۵-۱۵۲.

<https://doi.org/10.22034/jasi.2026.2091307.1638>

مقدمه و بیان مسئله

در رویکردهای نوین، سالمندی نه پایان زندگی، بلکه همچون مرحله تازه‌ای است که می‌تواند با شکوفایی همراه باشد. رسیدن به این مرحله را پیتز لزلت با عنوان «سن سوم»^۱ صورت‌بندی کرده؛ مرحله‌ای که نه با اشتغال سخت و مسئولیت‌های زندگی تعریف می‌شود و نه با ناتوانی دوران پیری، بلکه با سلامت نسبی، امنیت اقتصادی و زمان آزاد همراه است و می‌تواند فرصت بازتعریف هویت فردی و حضور فعال در جامعه را فراهم کند (Laslett, 1987:145).

هم‌اکنون کشور ایران با فرایند سریعی در پیرشدن جمعیت روبه‌روست. طبق آمار اعلام‌شده پایگاه دبیرخانه شورای ملی سالمندان^۲ پیش‌بینی می‌شود که سهم سالمندان از جمعیت تا سال ۱۴۳۵ به ۳۳ درصد برسد. این شتاب بسیار فراتر از میانگین جهانی است و موجب شده که نهادهای متولی و سیاست‌گذار در غیاب زیرساخت‌های ساختاری و نهادی لازم، با نوعی غافلگیری جمعیت‌شناختی مواجه شوند. همین نبود آمادگی ساختاری موجب شده که گفتمان رسمی، توانمندی‌ها و ظرفیت‌های این دوره (که در الگوی سن سوم لزلت بر آن تأکید می‌شود) را نادیده بگیرد و مواجهه با پدیده سالمندی جمعیت را عمدتاً در قالب بحران مدیریت و فشار بر منابع بازنمایی کند.

مرور وبگاه‌های رسمی دستگاه‌های اجرایی (شامل وزارتخانه‌ها، بهزیستی و شورای ملی سالمندان) حاکی از وجود نوعی دوگانگی گفتمانی است؛ در سطح خطابه‌های رسمی سالمندان با عناوینی چون «گنجینه‌های تجربه و دانایی»^۳ یا «سرمایه‌های ارزشمند اجتماعی»^۴ توصیف و تکریم می‌شوند؛ اما در لایه‌های عمیق‌تر سیاست‌گذاری، بودجه‌ریزی و بازنمایی رسانه‌ای، تحت تأثیر منطق مسلط توسعه اقتصادی - منطقی که ارزش انسان را صرفاً با معیارهای بهره‌وری اقتصادی و تولید مادی می‌سنجد - از این قشر همچون عاملان فشار بر صندوق‌های بازنشستگی^۵ و ناترازی مالی و گروه‌های هزینه‌زا و آسیب‌پذیر یاد می‌شود. افزون بر آن، برنامه‌های توسعه فضایی در شهرهای گوناگون بیانگر شکلی از طرد سالمندان و سیطره هژمونی نوین است (اندرسون؛ ۱۳۹۹)؛ از جمله گسترش الگوی «دهکده‌های سالمندی» که می‌تواند به نوعی تفکیک فضایی و گتوسازی منجر شود.^۶

این تناقض ما را به این سمت سوق می‌دهد که سالمندی را از دریچه گفتمان پساتوسعه مورد توجه قرار دهیم. نظریه‌پردازان پساتوسعه نشان داده‌اند گفتمان مسلط توسعه، با برقرار کردن نوعی سلطه معرفت‌شناختی، انسان و اجتماع را صرفاً با معیارهای اقتصادی، یعنی کالایی‌سازی و نرخ بهره‌وری تعریف می‌کند و مفاهیم خارج از این منطق سودآوری را فاقد کارایی می‌نامد. بر این اساس، می‌توان به نسبت پساتوسعه و پدیده سالمندی اندیشید و به بستری شکل داد که در آن زیست سالمندی به جای آنکه هزینه‌زا تلقی شود، به مثابه دوره‌ای از عاملیت اجتماعی صورت‌بندی شود (Demaria et al; 2023). بنابراین لازم است یک دستور کار تحقیق، گفتگو و اقدام برای فعالان، سیاست‌گذاران و محققان درباره انواع جهان‌بینی‌ها و شیوه‌های مربوط به جستجوی جمعی ما برای جهانی عادلانه از نظر اجتماعی، تعمیق و گسترش یابد. این می‌تواند یکی از پایه‌های جستجوی جایگزین‌هایی برای دستور کار توسعه پایدار سازمان ملل متحد در سال ۲۰۳۰ در تلاشی

The Third Age^۱
<https://snce.ir>^۲

^۱ برای مثال نک. دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور (۱۴۰۴، ۲۱ مهر). زنان/ سالمندان گنجینه‌های ارزشمند تجربه و دانایی جامعه‌اند و خدمت به آنان توفیقی الهی است. پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور. <https://snce.ir/?p=34792>

^۲ برای مثال نک. دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور. (۱۴۰۲، ۷ خرداد). بحران سالمندی جدی است/ با سونامی سالمندی مواجه هستیم. پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور. <https://snce.ir/?p=29462>

^۳ برای مثال نک شبکه شرق. (۱۴۰۲، ۲۳ بهمن). بحران سالمندی و صندوق‌های بازنشستگی ورشکسته؟ <https://snce.ir/?media=part2>

^۴ دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور. (بی‌تا). نتایج جستجوی پروژه‌های دهکده سلامت و توانبخشی سالمندان. پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه شورای ملی سالمندان کشور. بازیابی شده در ۲۸ آذر ۱۴۰۴، از <https://snce.ir/?s=%D8%AF%D9%87%DA%A9%D8%AF%D9%87>

برای «تغییر واقعی جهان» باشد که یک دستور کار به سوی کثرت‌گرایی است و احترام به تمام علایق می‌باشد. برای عملیاتی‌کردن این تحلیل، پژوهش حاضر از نظریه توسعه و آرزومندی آرجون آپادورای^۱ بهره گرفت. آپادورای (۲۰۰۴) در مقاله خود با عنوان «ظرفیت آرزومندی: فرهنگ و شرایط به رسمیت شناخته شدن»^۲ به این واقعیت اشاره کرد که توسعه همیشه با توجه به آینده تعریف می‌شود و منطقی اقتصادی بر آن حاکم است؛ در مقابل، فرهنگ همچون امری متعلق به گذشته و مانعی بر سر راه توسعه قلمداد می‌شود. بر این اساس، آپادورای برای برقرار کردن پیوند نظری میان فرهنگ و توسعه، مفهوم «ظرفیت آرزومندی»^۳ را پیشنهاد می‌کند و آن را همچون معیاری برای به رسمیت شناخته شدن افراد در گفتمان توسعه ارائه می‌دهد (Appadurai, 2004: 25-35). در این پژوهش، آرزومندی در مفهوم آپادورایی، مفهوم کلیدی تحلیل ماست تا بررسی کنیم که چگونه رسانه‌های رسمی سالمندان را همچون افرادی متعلق به گذشته و فاقد آینده بازنمایی می‌کنند و بدین ترتیب مشارکت اجتماعی آنان را در توسعه جامعه محدود می‌سازند. از منظر ظرفیت آرزومندی، چنین شیوه‌ای از بازنمایی نه تنها مشارکت سالمندان را محدود می‌کند، بلکه فرصت‌های تعامل بین‌نسلی و انتقال تجربه آنان به نسل‌های جوان‌تر را کاهش می‌دهد و گسست نسلی ایجاد می‌کند.

در این تحقیق، مفهوم ظرفیت آرزومندی سالمندان بر اساس سه مؤلفه اصلی آپادورای عملیاتی شده است:

الف. داشتن تصویر آینده‌محور: نگاه سالمند به خود به مثابه سوژه‌ای دارای افق، آرزو و آینده (در برابر بازنمایی او به مثابه موجودی متعلق به گذشته و در انتظار پایان).

ب. عاملیت و مشارکت فعال: خواهان به رسمیت شناخته شدن حق تصمیم‌گیری، کنشگری اجتماعی و شهروندی فعال (در برابر انفعال و دریافت‌کننده محض خدمات بودن).

ج. امکان تعامل و پیوند بین‌نسلی: خواهان بسترسازی برای انتقال تجربه و حضور در فضاهای مشترک شهری و اجتماعی (در برابر جداسازی و طرد فضایی-اجتماعی).

بر این اساس هدف بررسی بازنمایی سالمندی در وبسایت سازمان بهزیستی و پرسش‌های اصلی پژوهش شامل موارد زیر بود:

- سالمندی در وبسایت سازمان بهزیستی چگونه بازنمایی می‌شود؟
 - این بازنمایی چه تصویری از سالمندان و جایگاه آنان در جامعه ارائه می‌دهد؟
- با عنایت به اهداف فوق به دنبال نشان دادن این امر بودیم که رسانه چگونه با ترسیم سالمندان در مقام سوژه‌های هزینه‌زا، کم‌کارکرد و فاقد مشارکت اجتماعی می‌تواند آنان را از جایگاه شهروندی فعال براند و ظرفیت‌های بالقوه‌شان برای کنشگری، مشارکت اجتماعی و آرزومندی آینده‌محور را محدود کند و یا برعکس با تأکید بر مقام و اهمیت سالمندی باعث مشارکت فعال آنان در جامعه شود.

پیشینه

مرور اجمالی برخی تجربه‌های بین‌المللی نشان‌دهنده نوعی چرخش پارادایمیک از مدل حمایتی-پزشکی به سوی مدل اجتماعی-حق‌بنیاد در مواجهه با سالمندی است. در مدل حمایتی-پزشکی، سالمند عمدتاً در جایگاه سوژه مراقبت و درمان قرار می‌گیرد؛ در حالی که در مدل دوم، سالمندی به مثابه مرحله‌ای از زیست شهروندی فهم می‌شود و بر ادغام ساختاری سالمندان در حیات اجتماعی و شهری تأکید می‌شود. این چرخش، پیامدهای مهمی برای نحوه صورت‌بندی سالمندی در گفتمان توسعه و البته ظرفیت آرزومندی سالمندان داشته است.

^۱ Appadurai .

^۲ The capacity to aspire: Culture and the terms of recognition

^۳ The capacity to aspire

دهقان و همکاران (۱۴۰۴) در مطالعه‌شان نشان دادند پیوستگی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های ساخت گفتمان باعث درک گفتمان می‌شود. براساس این مطالعه، پیوستگی دو صورت فراگیر و موضعی دارد که در گفتمان سالمندان دارای زوال عقل ضعیف می‌شود و این بیماران از این ویژگی ساخت گفتمان استفاده نمی‌کنند. مهرفر و همکاران (۱۴۰۴) نشان دادند استفاده از روش گفتمان در غربالگری شناختی سالمندان روشی کم‌هزینه محسوب شده و نتایج خوبی در مطالعات مرتبط با گفتمان سالمندی دارد. جعفری‌فر و همکاران (۱۴۰۲) نشان دادند عملکرد سالمندان بیمار مبتلا به آلزایمر و سالمندان طبیعی در سطح زبانی (شامل خطاهای دستوری، ساختاری و معنایی) و کاربردشناختی (استنباط و توانایی تشخیص تکلیف) تفاوت معناداری دارد و سالمندان مبتلا به آلزایمر عملکرد ضعیف‌تری داشتند.

در مطالعات خارجی هولیک (Holyk, 2025:143) نشان داد بازنمایی‌های رسانه‌ای نقش محوری در ساخت گفتمانی سالمندی ایفا می‌کند. او نشان داد چگونه روایت‌های مربوط به سالمندی، هنجارهای اجتماعی، فرضیات فرهنگی و تفاسیر سیاسی را منعکس و تقویت می‌کنند. گفتمان روزنامه‌نگاری نه تنها نگرش‌ها نسبت به افراد مسن را منعکس می‌کند، بلکه به‌طور فعال در ساخت آنها نیز مشارکت دارد. اسیم عمران^۱ (Imran Asim, 2025:152) گفتمان‌های رسانه‌ای مورد استفاده در تصویرسازی از سالمندان در کشورهای استرالیا و مالزی را بررسی کرد. این مطالعه با تکیه بر پیشینه نظری خود با تحلیل گفتمان انتقادی سه‌بعدی فرکلاف، پیوند بین متن، عمل گفتمانی و عمل اجتماعی-فرهنگی تلاش نمود معانی پنهان گفتمان‌های رسانه‌ای را درک کند. مضامین اصلی در روزنامه‌های استرالیایی شامل بازاری شدن مراقبت از سالمندان و سیاسی شدن مراقبت از سالمندان بود؛ در حالی که مضامین اصلی در روزنامه‌های مالزی مشتمل بر حمایت خانواده و خانواده‌گرایی، سنت‌زدایی از مراقبت از سالمندان و رفاه اجتماعی سالمندان با تأسیس خانه‌های سالمندان بود.

مارینی و همکاران (Marini et al, 2025: 492) نشان دادند درک دقیقی از چگونگی تأثیر پیری سالم بر تولید گفتمان در بزرگسالی وجود دارد و یکی از یافته‌های کلیدی، تمایز بین روندهای خطی و غیرخطی در زوال زبانی است. این امر پیچیدگی تأثیرات پیری بر تولید زبان را برجسته می‌کند، جایی که جنبه‌های مختلف زبان با سرعت‌ها و مراحل مختلف بزرگسالی تحت تأثیر قرار می‌گیرند. علاوه‌براین، بررسی تأثیر عواملی مانند دوزبانگی، تحصیلات و سبک زندگی بر تاب‌آوری شناختی می‌تواند تصویر کامل‌تری از چگونگی تأثیر این متغیرها بر عملکرد زبانی در مراحل مختلف بزرگسالی ارائه داده و با پرداختن به پویایی پیچیده تولید گفتمان، راه را برای مداخلات متناسب با حمایت از ارتباط در بزرگسالان مسن‌تر، افزایش کیفیت زندگی و تعامل اجتماعی آنها هموار کند.

فیلی و همکاران (Fealy et al, 2024) نشان دادند روزنامه‌ها به‌عنوان مکان‌های گفتمان عمومی، زندگی اجتماعی را منعکس می‌کنند و در شکل‌گیری و مشروعیت‌بخشی به نگرش‌های عمومی تأثیرگذار هستند. مانند سایر مکان‌های گفتمان، زبان مورد استفاده آنها در بافتار قرار داشته، به ندرت خنثی بوده و ممکن است از استراتژی‌هایی برای ساخت، حفظ و امتیازدهی گفتمانی هویت‌های اجتماعی خاص، از جمله هویت‌های سالمندی، استفاده کند. تحلیل این تحقیق نشان داد فراگفتمانی قابل تشخیص درباره پیری و سلامت تولید می‌شود که در آن پیری به‌عنوان مرحله‌ای از زندگی در نظر گرفته شده بود که می‌توان آن را پرورش داد، با پشتکار خودپروری کرد و از جنبه‌های مثبت آن بهره برد. بر ساخت گفتمانی سالمندان به‌عنوان یک منبع اجتماعی و اقتصادی همچنین می‌تواند انتظارات غیرواقعی را بر آنها تحمیل کند و ممکن است استثمار را مشروعیت بخشد و نشان دهد که چگونه ایدئولوژی‌های هنجاری تبعیض سنی و تبعیض بر افراد دارای معلولیت از طریق زبان مشروعیت‌بخش منتقل می‌شوند.

مطالعه بین‌المللی برتون و همکاران (Burton et al, 2024) با بررسی ۱۵۵۱ فرد ۶۵ سال به بالا در کشورهای استرالیا، نیوزیلند، بریتانیا، ایرلند، کانادا و ایالات متحده نشان دادند سالمندان اهداف متنوعی در زمینه سلامت، روابط اجتماعی، تجربه‌های جدید، امور مالی، سبک زندگی و نگرش به زندگی دارند و برای رسیدن به اهداف خود تلاش می‌کنند.

بنابراین، می‌توان استدلال کرد که سالمندی به معنای پایان ظرفیت آرزومندی نیست؛ بلکه شکل، محتوا و امکان تحقق آرزوها ممکن است در این مرحله از زندگی تغییر کند.

وانگلر و جانسکی (Wangler and Jansky, 2023: 6) نشان دادند تصویرسازی رسانه‌های جمعی از سالمندی نقش مهمی در برداشت‌های اجتماعی از پیری ایفا می‌کند. نتایج این تحقیق نشان داد ارائه یک چارچوب سنی منفی به سالمندان منجر به بهبود تصویر خود از سالمندان می‌شود؛ اما تصویر عمومی از سالمندی را به‌طور قابل توجهی بدتر می‌کند. در حالی که با ارائه یک چارچوب مثبت، هرچند تصویر عمومی از سالمندی بهتر می‌شود ولی تصویر از خود در بین سالمندان کاهش می‌یابد.

بورما (Burema, 2022: 458) نشان داد توسعه فناوری یک فرآیند اجتماعی بر ساخته است که پتانسیل تقویت درک‌های مشکل‌ساز از سالمندان را دارد. سالمندان به‌صورت پیش‌فرض ضعیف، منفعل، ساکت و از نظر فناوری بی‌سواد و مشکل‌ساز برای جامعه بازنمایی می‌شوند و به دریافت‌کنندگان بالقوه مراقبت تقلیل می‌یابند.

جیایین و لو (Jiayin and Luo, 2012: 330) نشان دادند گفتمان پیری موفق از چهار بعد مشکل‌ساز تشکیل شده است: اول، پیری موفق ماهیتی سن‌گرا دارد و باعث ناهماهنگی بین بدن و ذهن می‌شود. دوم، پیری موفق، با تأکید بر فعالیت‌های قابل سنجش که توسط «اخلاق پرمشغله» هدایت می‌شوند، دغدغه عمیق‌تر تجربه کیفی را نادیده می‌گیرد. سوم، به مؤلفه‌های سرمایه‌داری و مصرف‌گرایی پیری موفق کمتر پرداخته شده است. چهارم، پیری موفق گفتمانی است که بر اساس ارزش‌های غربی (به‌ویژه آمریکایی) توسعه یافته و بنابراین ممکن است به راحتی در فرهنگ‌های دیگر قابل اجرا نباشد. از این منظر فراخوان تغییر گفتمان تلاش می‌کند تا کاوش فکری درباره آنچه که یک سالمندی خوب را تشکیل می‌دهد، ترویج داده و آموزش و ارتباطات را در مطالعات سالمندی بین فرهنگی تسهیل کند.

بررسی مطالعات انجام‌شده از سال ۲۰۲۰ به بعد نشان می‌دهد که ادبیات جدید سالمندی در حال فاصله گرفتن از گفتمان سنتی سالمندی به‌عنوان دوره‌ای از ناتوانی، وابستگی، بیماری و افول است و به سمت گفتمان‌هایی مانند سالمندی فعال، سالمندی هدفمند، سالمندی سالم، مشارکت اجتماعی، استقلال، عاملیت و معنای زندگی حرکت می‌کند. در این گفتمان جدید، سالمند فردی است که همچنان می‌تواند برای آینده خود هدف داشته باشد، درباره آینده آرزو کند، برای زندگی خود معنا ایجاد کند، در جامعه نقش‌آفرینی کند، به یادگیری و تجربه‌های جدید بپردازد، استقلال خود را حفظ کند، در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت کند و برای زندگی خود چشم‌انداز آینده داشته باشد.

مبانی و مفاهیم حساس نظری

دگرگونی در معنابخشی به سالمندی صرفاً ناشی از تحولات جمعیت‌شناختی یا اقتصادی نیست، بلکه در سطحی عمیق‌تر ریشه در شیوه‌هایی دارد که گفتمان توسعه از خلال آن‌ها معناهای مسلط، ارزش‌ها و مرزهای امکان اجتماعی را شکل می‌دهد. بنابراین، برای فهم این که چگونه پدیده‌ای زیستی-اجتماعی به مسئله‌ای هنجاری تبدیل می‌شود و همچون باری مالی بازنمایی می‌شود، ناگزیر باید به چارچوب‌های نظری‌ای رجوع کرد که پیوند میان قدرت، زبان و بازنمایی را توضیح می‌دهند؛ پیوندی که در تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف^۱ برجسته است.

۱- تحلیل گفتمان انتقادی و هژمونی گفتمانی

تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف با تمرکز بر نسبت میان زبان، قدرت و ایدئولوژی، سازوکارهای هژمونیک را در سطح متن و عمل اجتماعی آشکار می‌کند. از نظر فرکلاف، متون رسانه‌ای و سیاستی صرفاً بازتاب واقعیت نیستند، بلکه در تولید و بازتولید روابط قدرت نقش دارند. او گفتمان را مجموعه‌ای درهم‌تنیده از سه سطح: متن، عمل گفتمانی (تولید، توزیع و

^۱ Norman Fairclough.

مصرف متن) و عمل اجتماعی می‌داند. چنان‌که می‌نویسد: «من گفتمان را مجموعه به هم تافته‌ای از سه عنصر عمل [کردار] اجتماعی، عمل گفتمانی (تولید، توزیع و مصرف متن) و [خود] متن می‌دانم، و تحلیل گفتمانی خاص، تحلیل هر یک از این سه بعد و روابط میان آن‌ها را طلب می‌کند. فرضیه ما این است که پیوندی معنادار میان ویژگی‌های خاص متون، شیوه‌هایی که متون با یکدیگر پیوند می‌یابند و تعبیر می‌شوند، و ماهیت عمل اجتماعی وجود دارد» (Fairclough; 2013).

در پرتو این رویکرد، گفتمان توسعه را می‌توان عرصه‌ای دانست که در آن معناها و معنای خاصی تثبیت و سایر شیوه‌های معناگذاری به حاشیه رانده می‌شوند. هنگامی که ارزش‌هایی مانند کارآمدی اقتصادی و بهره‌وری در متون رسمی و سیاستی برجسته می‌شوند، این ارزش‌ها به معیارهای غالب برای ارزیابی گروه‌های اجتماعی بدل می‌شوند. در چنین چارچوبی، زبان سیاست‌گذاری می‌تواند سالمندی را در نسبت با مفاهیمی چون هزینه‌زایی، وابستگی یا کاهش کارایی آینده‌محور معناگذاری کند و از این طریق به شکل‌گیری نوعی نظم معنایی مسلط درباره سالمندان یاری رساند. بررسی این گفتمان امکان آن را فراهم می‌کند که نشان دهیم این نظم معنایی چگونه در حوزه‌ای عینی مانند سالمندی عمل می‌کند و چه ارزش‌ها و معیارهایی در آن برجسته می‌شوند (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۹۷-۹۸).

۲- نقد پساتوسعه‌ای به منطق تسلط توسعه و کالایی‌سازی سالمندی

پس از جنگ جهانی دوم، منطق توسعه بر سیاست‌گذاری عمومی تسلط پیدا کرد؛ آن هم نه فقط در مقام برنامه‌ای اقتصادی، بلکه همچون سازوکاری که به ادراک ما از زندگی اجتماعی نیز شکل و جهت می‌داد. اما دیری نپایید که نظریه‌پردازان مکتب پساتوسعه با نقد بنیادی این جریان، ابعاد ساختاری آن را برملا کرده‌اند. همان‌گونه که آرتورو اسکوبار (۱۴۰۰) نشان داد، توسعه گفتمانی جهانی را می‌آفریند که در آن ارزش‌ها، نیازها و مرزهای امکان اجتماعی از پیش تعریف می‌شوند و کنشگران در چهارچوب همین دسته‌بندی‌ها فهم و طبقه‌بندی می‌شوند. در این نظم معنایی، انسان عمدتاً بر حسب سهمش در تولید، قابلیت بهره‌وری و توانایی‌اش در خلق ارزش اقتصادی شناخته می‌شود. اسکوبار استدلال می‌کند: «توسعه به واسطه همین معیارهای ظاهراً فنی و بی‌طرف، به نظامی معرفتی-قدرتی بدل می‌شود که نه تنها واقعیت را تبیین، بلکه آن را تولید و تثبیت می‌کند و از این طریق سوژه‌ها، مسائل و اولویت‌های اجتماعی را صورت‌بندی می‌سازد» (Laclau & Mouffe, 1985: 42).

در چنین بستری، گروه‌های اجتماعی مختلف، نه بر اساس پیچیدگی تجربه زیسته، بلکه بر پایه میزان انطباق با منطق تولید، بهره‌وری و رقابت‌پذیری ارزش‌گذاری می‌شوند. سالمندی نیز از همین مسیر بازنمایی می‌شود. در بسیاری از اسناد سیاستی و برنامه‌های کلان، سالمندی نه به مثابه دوره‌ای از تداوم حیات اجتماعی یا سرمایه‌ای میان‌نسلی، بلکه همچون بار مالی و تهدیدی برای پایداری نظام‌های رفاهی فهم می‌شود.

این نوع بازنمایی را می‌توان در پیوند با مفهومی قرار داد که فیراستون و همکاران (Featherstone et al, 1991: 6) آن را «جامعه بدنی»^۱ می‌نامد؛ جامعه‌ای که در آن بدن به محور اصلی نظارت، قضاوت و سازمان‌دهی سیاسی و اخلاقی تبدیل شده است و در دوران مدرن، سوژه‌ها بر اساس توانمندی جسمانی و بازنمایی بدن به مثابه پروژه‌ای^۲ قابل ارزیابی فهم می‌شوند. در نتیجه، بدن سالمند-به دلیل خروج از چرخه بدن اجراگر یا نمایشگر^۳ و کاهش کارایی مصرفی-به حاشیه رانده می‌شود و به نمادی از کاهش بهره‌وری بدل می‌شود. بدین ترتیب سالمندی نه صرفاً واقعیتی زیستی، بلکه در سطح گفتمانی به مثابه نوعی نقص ساختاری در بدنه تولید بازنمایی می‌شود؛ نقصی که با شتاب گفتمان توسعه و ضرورت بازتولید دائمی جوانی و کارآمدی در تعارض قرار می‌گیرد (Turner, 2008. Featherstone et al, 1991). از این منظر آمره‌این و

^۱ Somatic Society
The Body as a Project
^۲ The Performing Body

این اصطلاح برای توصیف بدنی به کار می‌رود که باید در صحنه اجتماع «کارآمد» باشد، نقش خود را به درستی «اجرا» کند و نشانه‌های سلامت و پویایی را به نمایش بگذارد.

بیکس (Amrhein & Backes, 2007) خواستار گسترش مفهومی تحقیقات درباره تصاویر سالمندی شده‌اند تا گفتمان‌های اجتماعی و تصاویر بدن را نیز در برگیرد. تصاویر و گفتمان‌های سالمندی و ایده‌های مرتبط با انسان، نیت و تصاویر گروه‌های ذینفع اجتماعی را نیز منعکس می‌کنند. از این رو، بررسی تصاویر و گفتمان‌های موجود درباره پیری به دلیل پیامدهای ایدئولوژیک، فرهنگی و اجتماعی آنها باید یک وظیفه تحقیقاتی مهم باشد.

فیلیپسون (Phillipson, 213) نشان داد در عصر جهانی‌سازی و غلبه منطق بازار، ارزش انسان‌ها به شکلی فزاینده به توانایی آن‌ها در تولید یا مصرف فعال گره خورده است. از این منظر، گفتمان توسعه با اعمال نوعی تقلیل‌گرایی اقتصادی، سوژه سالمند را از پیوستار زندگی اجتماعی جدا کرده و عمدتاً در قالب وابستگی، هزینه‌های رفاهی و بار مالی بازتعریف می‌کند. فیلیپسون توضیح می‌دهد که این رویکرد، سوژه سالمند را به چهره‌ای پساغلی و کم‌اهمیت در منطق اقتصادی مسلط فرو می‌کاهد؛ چهره‌ای که آینده‌اش نه بر پایه شأن انسانی و مشارکت اجتماعی، بلکه حول سنجش پایداری مالی دولت‌ها و صندوق‌های بازنشستگی تصویر می‌شود (Phillipson, 213; Buffel & Phillipson, 2024).

در این گفتمان، بازنمایی سالمندی اغلب از خلال چارچوب‌هایی تثبیت می‌شود که با برجسته‌کردن استعاره‌هایی چون بحران سالمندی، نوعی منطق هژمونیک به وجود می‌آورند؛ منطقی که در آن مطالبات رفاهی نه به مثابه حقوق شهروندی، بلکه همچون موانعی بر مسیر رشد و بهره‌وری اقتصادی دیده می‌شوند. حتی مفاهیمی به ظاهر مثبت مانند سالمندی فعال نیز از این منطق مستثنی نیستند. همان‌گونه که کاتز نشان داد: «برنامه‌های تشویق فعالیت تنها توصیه‌هایی برای بهبود کیفیت زندگی نیستند، بلکه می‌توانند به فناوری‌های انضباطی^۱ تبدیل شوند که با سامان‌دهی دقیق فعالیت‌ها، اوقات فراغت و سبک‌های زیست، بدن سالمندان را در دوران پساغلی^۲ نیز در مدار هنجارهای کارآمدی، خودمدیریتی و مسئولیت‌پذیری فردی نگاه می‌دارند» (Katz, 2000). در نتیجه، در حالی که در سطح گفتار رسمی از احترام به سالمندان سخن گفته می‌شود، در سطح سیاست‌گذاری سالمندان در موقعیت حاشیه‌ای قرار می‌گیرند. این تناقض نشان می‌دهد که چگونه زبان فنی توسعه، تجربه انسانی و چندلایه دوران سالمندی را به سود الزامات بهره‌وری و کارکردگرایی تقلیل می‌دهد.

۳- بازخوانی ظرفیت آرزومندی در چارچوب پساتوسعه (آپادورای)

تحلیل بازنمایی‌های مسلط تنها بخشی از مسئله را آشکار می‌کند. پرسش مهم‌تر آن است که این بازنمایی‌ها چه پیامدهایی برای افق آینده‌نگری و امکان کنش جمعی سالمندان دارند. به عبارت دیگر اگر گفتمان مسلط، سالمندی را عمدتاً در چارچوب وابستگی یا هزینه‌زایی صورت‌بندی می‌کند، مسئله صرفاً تصویر منفی نیست؛ بلکه محدود شدن امکان تصور آینده‌ای بدیل است. آرجون آپادورای (Appadurai, 2004: 75) از منظر رویکرد پساتوسعه، نشان داد نابرابری اجتماعی صرفاً در سطح منابع مادی رخ نمی‌دهد، بلکه در سطح «توانایی آرزومندی» نیز به شکلی نابرابر توزیع شده است؛ گروه‌هایی که در ساختارهای معنایی مسلط کمتر شنیده می‌شوند، کمتر نیز می‌توانند آینده‌ای قابل تصور، قابل دفاع و قابل پیگیری برای خویش بسازند. وام گرفتن از مفهوم آرزومندی آپادورای به ما امکان می‌دهد پیامدهای فرهنگی-معنایی بازنمایی سالمندی در گفتمان توسعه را، نه تنها در سطح تصویرسازی رسانه‌ای، بلکه در سطحی عمیق‌تر یعنی شکل‌گیری یا انسداد افق‌های جمعی بررسی کنیم.

آپادورای برای بازتعریف رابطه فرهنگ و توسعه، تلاشی بنیادی را آغاز می‌کند؛ تلاشی که نقطه عزیمت آن نقد دوگانه‌ای دیرپاست که فرهنگ را به قلمرو گذشته، سنت و عادت تقلیل می‌دهد و توسعه را قلمرو آینده، برنامه‌ریزی و محاسبه می‌انگارد. از نظر او این دوگانه-چه در اقتصاد و چه در انسان‌شناسی-افق فهم ما از کنش انسانی را محدود کرده است؛ زیرا

^۱disciplinary technologies

^۲post-retirement

منظور از این اصطلاح صرفاً وضعیت رسمی بازنشستگی نیست، بلکه به دوره‌ای از زندگی اشاره دارد که فرد پس از پایان اشتغال وارد آن می‌شود. در این دوره، فرد اگرچه دیگر در بازار کار فعال نیست، اما همچنان در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی حضور دارد و هویت و جایگاه او در گفتمان‌های مختلف اجتماعی تعریف و بازنمایی می‌شود.

در چارچوب آن «بازیگر فرهنگی» به گذشته و «بازیگر اقتصادی» به آینده گره می‌خورد (Appadurai: ۲۰۰۴: ۶۰). آپادورای این تقابل را بر ساختی نظری می‌داند و می‌کوشد جایگاه آینده را در فهم ما از فرهنگ احیا کند (ibid: ۶۲). این احیا از خلال بازتعریف ایده آرزومندی ممکن می‌شود. آرزومندی نزد آپادورای مبتنی بر مفهوم «به رسمیت شناختن»^۱ از چارلز تیلور^۲ است؛ یعنی ضرورتی اخلاقی برای اعطای اعتبار و توجه به جهان‌بینی‌هایی که با جهان‌بینی مسلط تفاوت دارند. ایده اصلی او این است که ظرفیت آرزومندی - یعنی توانایی تصور مسیرهای بدیل و بیان آن‌ها در عرصه عمومی - به طور برابر توزیع نشده است. او با اتکا به میراث دورکیم و مید تأکید می‌کند که آرزوها، نه پدیده‌هایی فردی، بلکه اموری همواره اجتماعی‌اند و در دل رابطه‌مندی‌ها و تجربه‌های مشترک شکل می‌گیرند. مفهوم ظرفیت آرزومندی امکانی فراهم می‌کند تا محدودیت‌های گفتمان توسعه در خلق آینده سالمندان به شکل ساختاری فهم شود. سالمندان با نوع خاصی از فقدان، نه فقدان تجربه، بلکه فقدان «زمینه فرهنگی» لازم برای تبدیل تجربه به افق جمعی مواجه‌اند. مسئله در واقع نه کمبود توان آرزو کردن، بلکه کمبود «قابلیت تفسیرپذیری» تجربه سالمندان در نظم معنایی مسلط است. به عبارت دیگر گفتمان توسعه، که آینده را عمدتاً در قالب افقی جوان‌محور، نوآورانه و وابسته به مشارکت در بازار کار صورت‌بندی می‌کند، تجربه سالمندی را منبعی برای ساخت آینده نمی‌بیند و آن را از چرخه تولید معنا کنار می‌گذارد. در چنین شرایطی، تجربه سالمندان به افقی معتبر برای تخیل جمعی ترجمه نمی‌شود و به حاشیه رانده می‌شود. این سازوکار را می‌توان نوعی «فقر افق» دانست: محدودیتی نه بر توان زیستی سالمندان برای آرزومندی، بلکه بر توان فرهنگی جامعه برای شنیدن، رمزگشایی و به رسمیت شناختن آرزوهای آنان همچون بخشی از آینده ممکن جامعه. از منظر آپادورای مسئله سالمندی تنها به بازنمایی منفی آن محدود نمی‌شود؛ بلکه مسئله عمیق‌تری است که به حدود امکان آینده‌سازی باز می‌شود. گفتمان مسلط با تقلیل سالمندی به مسئله بهره‌وری، هزینه یا بار مالی، نه فقط تصویری محدود از این مرحله زندگی تولید می‌کند، بلکه سازوکارهای فرهنگی لازم برای تبدیل تجربه سالمندان به افق جمعی را نیز تضعیف می‌سازد. مفهوم ظرفیت آرزومندی به ما اجازه می‌دهد این وضعیت را نه به مثابه ویژگی فردی سالمندان، بلکه به مثابه نتیجه نظم گفتمانی مسلط درک کنیم؛ نظامی که آینده را از برخی گروه‌ها دریغ می‌کند و افق‌های بدیل را از امکان تبدیل‌شدن به مسئله‌ای عمومی باز می‌دارد.

جمع‌بندی چارچوب تحلیلی

به عنوان نتیجه مباحث نظری، می‌توان گفت که سالمندی نه یک واقعیت زیستی صرف، بلکه برساختی گفتمانی است که معنای آن در درون هژمونی گفتمانی شکل می‌گیرد. چارچوب تحلیلی حاضر از پیوند سه سطح کلان زیر حاصل شده است:

۱. بازنمایی گفتمانی (تحلیل انتقادی فرکلاف): نهادهای رسمی صرفاً بازتاب‌دهنده وضعیت سالمندان نیستند، بلکه از طریق بازنمایی‌های زبانی، تصویری خاص (اغلب دوگانه: تکریم در کلام / هزینه‌زایی در سیاست‌گذاری) از آنان می‌سازند.
۲. نقد پستاتوسعه‌ای به منطق مسلط (اسکوبار، فیلیپسون، ترنر، کاتز): تبیین تقلیل سالمند به «جامعه بدنی»، سوژه هزینه‌زا و فاقد کارکرد اقتصادی توسط معیارهای نئولیبرال توسعه.
۳. محرومیت از ظرفیت آرزومندی (آپادورای): چگونگی اثرگذاری بازنمایی‌ها بر سلب امکان تصور و بیان آینده از سالمندان و بی‌اعتبارسازی تجربه آنان در تخیل جمعی جامعه.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با رویکردی کیفی و با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی با تأکید بر الگوی سه بعدی نورمن فرکلاف

انجام شد. هدف از انتخاب این روش، فرا رفتن از سطح توصیفی داده‌های رسانه‌ای و دستیابی به لایه‌های پنهان ایدئولوژیکی بود که پدیده سالمندی را ذیل گفتمان مسلط بازنمایی می‌کنند. این رویکرد امکان تحلیل پیوند میان متون رسمی و سازوکارهای قدرت در بازتولید این انگاره را فراهم می‌سازد. براین اساس در این مطالعه به‌طور متمرکز به بررسی وبسایت رسمی «سازمان بهزیستی کشور» پرداخته شد، این وبسایت به‌عنوان یک مورد نهادی مهم و معنادار و البته متولی سالمندی در کشور برای تحلیل صورت‌بندی رسانه‌ای سالمندی انتخاب گردید. لازم به ذکر است که در این پژوهش، تحلیل بازنمایی رسانه‌ای صرفاً به «متن مکتوب» (شامل اخبار و گزارش‌های متنی) محدود شده و سایر قالب‌های رسانه‌ای و عناصر بصری (نظیر تصاویر، ویدیوها و محتوای چندرسانه‌ای) مورد بررسی قرار نگرفته است.

پیکره متنی پژوهش، به دلیل حجم بسیار بالای تولیدات خبری و همچنین الزامات روش تحلیل گفتمان انتقادی (که نیازمند تقلیل حجم داده‌ها به نفع تعمیق تحلیل کیفی است)، به بازه یک‌ماهه مهرماه ۱۴۰۴ محدود شده است. انتخاب این مقطع زمانی، علاوه بر ملاحظات عملی پژوهش، دلیلی روش‌شناختی و گفتمانی نیز دارد و آن تقارن این ماه با «هفته ملی سالمندان» (۸ تا ۱۴ مهرماه) و «روز جهانی سالمندان» (۱ اکتبر، مصادف با ۹ مهرماه) است. در این مقطع، برنامه‌های مرتبط با امور سالمندان و در نتیجه تولیدات رسانه‌ای در نهادهای متولی به اوج خود رسید. در واقع، به نظر می‌رسد که تمرکز بر این ماه، این امکان را فراهم می‌کند که متراکم‌ترین و متأخرترین صورت‌بندی‌های گفتمانی حاکم بر پدیده سالمندی را در فضای رسانه‌ای رسمی بررسی شود.

نمونه‌گیری به شیوه هدفمند و نظری طی مراحل زیر انجام شد:

گام نخست: جستجو در بخش اخبار و گزارش‌های وبگاه سازمان بهزیستی صرفاً با استفاده از کلیدواژه «سالمند» انجام گرفت (که به واسطه الگوریتم جست‌وجوی وبگاه، مشتقات آن نظیر «سالمندان» و «سالمندی» را نیز در بر می‌گرفت). معیار اولیه و شرط ورود مطالب به نمونه، رویت صریح کلیدواژه در تیتیر (عنوان اصلی) متون خبری بود تا اطمینان حاصل شود که پدیده سالمندی موضوع محوری متن است، نه اشاره‌ای حاشیه‌ای.

گام دوم: گزینش نمونه‌های معرف (نظری) برای تحلیل گفتمان؛ پس از استخراج ۳۰۵ عنوان اولیه در گام نخست، فرآیند غربال‌گری در دو مرحله انجام شد:

نقشه‌برداری مضمونی^۱: در این مرحله، تمامی عناوین بر اساس استراتژی کدگذاری باز مورد بررسی قرار گرفتند. این فرآیند منجر به شناسایی هشت مضمون یا خوشه معنایی شد (سالمند به‌مثابه سوژه تکریم، سالمند به‌مثابه سوژه توسعه، سالمند به‌مثابه سوژه مراقبت، مشارکت سالمند، تجربه سالمند، آمار نگران‌کننده سالمندی، پیوند نسلی، و جداسازی سالمندان از جامعه) که روند بازنمایی سالمند در گفتمان رسمی را ترسیم می‌کردند. تعاریف عملیاتی این کلیدواژه‌ها و میزان تراکم آن‌ها در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

گزینش نمونه‌های نهایی: در این گام، آن دسته متون خبری انتخاب شدند که دو ویژگی کلیدی داشتند: ۱. تقاطع مضمونی: گزینش متونی که در مرحله کدگذاری باز، ذیل چندین مضمون یا خوشه معنایی قرار می‌گرفتند (تراکم گفتمانی). ۲. تنوع موضوعی: نمونه‌ها به‌گونه‌ای انتخاب شدند که طیف متنوعی از بازنمایی‌ها در بسترهای خبری مختلف انتخاب شوند. ۳. متن که واجد بیشترین تقاطع مضمونی بوده و بازنمای تنوع حداکثری مضامین استخراج‌شده بودند، برای تحلیل تفصیلی در سطوح سه‌گانه فرکلاف برگزیده شدند.

چارچوب تحلیلی و کدگذاری

پس از نهایی شدن پیکره پژوهش در مرحله نمونه‌گیری، عملیات واکاوی متون بر مبنای مدل سه‌بعدی نورمن فرکلاف

^۱Thematic Mapping

(۲۰۱۳) انجام شد. در این بخش، «قطعات معنایی»^۱ استخراج شده از متون، نه همچون جملاتی ساده، بلکه به عنوان «گره‌های گفتمانی» در نظر گرفته می‌شوند که از طریق کدگذاری در سه سطح زیر، لایه‌برداری می‌شوند:

۱. سطح توصیف (کدگذاری زبانی): در این سطح، لنز تحلیل بر ویژگی‌های ساختاری متن متمرکز است. کدگذاری در این لایه شامل شناسایی واژگان قطبی شده (مانند تقابل فرسودگی/پویایی)، استعاره‌های تقلیلی (بازنمایی سالمند به مثابه آمارهای نگران‌کننده یا تکالیف بودجه‌ای) و نحو جملات (استفاده از افعال مجهول برای حذف عاملیت سالمند) است.

۲. سطح تفسیر (کدگذاری بینامتنی): در این لایه، پیوند متن با فرآیندهای تولید آن بررسی می‌شود. کدگذاری در این سطح معطوف به شناسایی سازوکارهای بوروکراتیک و نهادی است. یعنی تحلیل اینکه چگونه نهاد متولی (سازمان بهزیستی) تحت تأثیر الزامات ساختاری، تجربه زیسته، هویت و شأن انسانی سالمند را به یک «پرونده حمایتی و سوژه‌ای مددکاری» تقلیل می‌دهد. در این سطح آشکار می‌شود که متن چگونه میان «تکریم اخلاقی در خطابه‌ها» و «نگاه حمایتی و انفعالی در عمل سازمانی» پل می‌زند.

۳. سطح تبیین (کدگذاری کلان و نظری): در لایه نهایی، یافته‌های دو سطح قبل با مفاهیم نظری پژوهش متصل می‌شوند. محور اصلی کدگذاری و ارزیابی در این سطح، چگونگی اعطا یا سلب «ظرفیت آرزومندی» از سالمندان بر اساس سه مؤلفه عملیاتی زیر است:

الف) داشتن تصویر آینده‌محور: ردیابی نشانه‌هایی در متن که سالمند را دارای افق، هدف و برنامه برای آینده تصویر می‌کنند (در برابر متونی که او را صرفاً متعلق به گذشته، خاطره‌باز یا در انتهای خط زیست نشان می‌دهند).

ب) عاملیت و شهروندی فعال: کدهای مربوط به به رسمیت شناختن حق تصمیم‌گیری، مشارکت اجتماعی و کنشگری خودانگیخته سالمندان (در برابر بازنمایی‌های مبتنی بر انفعال، وابسته بودن و مصرف‌کننده محض خدمات).

ج) بسترسازی برای پیوند و تعامل بین‌نسلی: کدهای سنجش میزان فراهم‌سازی امکان انتقال تجربه و حضور در فضاهای مشترک شهری و عمومی (در برابر رویکردهای تفکیک‌کننده، طرد فضایی یا جداسازی سالمندان).

با این روش کدگذاری، در سطح تبیین مشخص می‌شود که متون رسمی چگونه با غلبه دادن کدهای گذشته‌گرایی، انفعال و طرد، ظرفیت آرزومندی سالمندان را محدود کرده و نظم گفتمانی مسلط را بازتولید می‌کنند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش در دو سطح ارائه می‌شود: ابتدا در سطح نقشه‌برداری مضمونی، نمایی کلی از فراوانی و توزیع کلیدواژه‌های استخراج شده از ۳۰۵ عنوان خبری ارائه می‌شود تا غلبه گفتمانی مضامین مشخص شود. در سطح دوم، با انتخاب نمونه‌های معرف، تحلیل عمیق گفتمانی (الگوی سه‌بعدی فرکلاف) انجام خواهد شد.

الف- نقشه‌برداری مضمونی: روند بازنمایی سالمندی در وبگاه بهزیستی

بر اساس کدگذاری باز ۳۰۵ عنوان خبری در بازه زمانی مهرماه ۱۴۰۴، هشت کلیدواژه محوری شناسایی شد. این کلیدواژه‌ها نشان‌دهنده قطب‌بندی‌های معنایی سازمان بهزیستی در مواجهه با پدیده سالمندی است. توزیع فراوانی این کدها در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱: توزیع عناوین اخبار سازمان بهزیستی در مهرماه ۱۴۰۴ ذیل مضامین کدگذاری باز (نویسندگان ۱۴۰۵)

Table 1: Distribution of Welfare Organization news headlines in October 2025 under open coding themes (Authors, 2026)

مضمون محوری	فراوانی	تعریف عملیاتی در پژوهش حاضر
سالمند به مثابه سوژه تکریم	۱۶۴	تیت‌های معطوف به بزرگداشت، تجلیل، دیدار مسئولان از مراکز و سخنرانی‌های تشریفاتی.
سالمند به مثابه سوژه مراقبت	۱۱۳	بازنمایی سالمند بر اساس «نیازهای زیستی و حمایتی»؛ در این اخبار، هویت سالمند در قالب دریافت‌کنندهٔ خدمات (پزشکی، معیشتی و توانبخشی) و در کنار سایر گروه‌های تحت پوشش (مانند افراد دارای معلولیت) صورت‌بندی شده است
سالمند به مثابه سوژه توسعه	۴۴	تیت‌های مرتبط با مناسب‌سازی شهری، شهرهای دوست‌دار سالمند و مفاهیم اقتصاد نقره‌ای.
مشارکت سالمند	۲۵	حضور در فضاهای عمومی، پاتوق‌های محلی و جشنواره‌های ورزشی/فرهنگی.
آمار نگران‌کنندهٔ سالمندی	۳۲	اخبار معطوف به هشدار دربارهٔ رشد جمعیت سالمند و بازنمایی آن به مثابه یک بحران یا بار مالی.
تجارب سالمندی	۲۲	تاکید بر انتقال تجربه، قصه‌گویی، احیای بازی‌های بومی و تشکیل گروه‌های مشورتی سالمندان.
پیوند نسلی	۴۰	رویدادهای گردهمایی سالمندان در کنار کودکان و جوانان و تاکید بر ادغام در خانواده.
جداسازی سالمندان از جامعه	۲۳	احداث، تجهیز یا بازدید از مراکز شبانه‌روزی، دهکده‌های سالمندی و خانه‌های سالمندان؛ اخباری که بر جدایی فیزیکی سالمند از بافت طبیعی زندگی شهری تأکید دارد.

در ابتدا باید اشاره کنیم که تحلیل کلیدواژه‌ای متون نشان می‌دهد که گفتمان رسمی سازمان بهزیستی، «سالمندی» را به صورت مفهومی یکپارچه، یکدست و فاقد تمایز درون گروهی بازنمایی می‌کند. درحالی‌که سازمان بهداشت جهانی سالمندی را به سه مرحلهٔ تمایز یافته شامل «سالمندی اولیه»^۱ (۶۰ تا ۷۵ سال)، «سالمندی میانه»^۲ (۷۵ تا ۹۰ سال) و «کهنسالی» (بالای ۹۰ سال)^۳ تقسیم می‌کند (Who, 2025) که هر یک دارای نیازها، ظرفیت‌های عاملیتی و سطح توانمندی متفاوتی هستند، در متون بهزیستی مرزبندی میان این گروه‌ها غایب است. این یکدست‌سازی گفتمانی سبب می‌شود طیف متنوع نیازهای زیسته و ظرفیت‌های شهروندی سالمندان، در ذیل یک چتر کلی و مبهم «سالمند/سوژه حمایت و خدمت» نادیده گرفته شود. دربارهٔ تبدیل گفتمان به عمل و کردار اجتماعی هم می‌توان گفت که معمولاً سیاست‌های اعلامی متولیان امور بهزیستی در قالب رویه‌ها و دستورالعمل قرار گرفته و روند امور بر اساس این دستورالعمل‌ها پیگیری می‌شود. به عنوان مثال وقتی از پیوند نسلی صحبت می‌شود این مفهوم در عمل نیز پیاده‌سازی می‌شود یا وقتی از سالمند به مثابه سوژه مراقبت نام برده می‌شود این مفهوم به جامعه کردار و پالس مرتبط با مراقبت برای سالمندان ارسال می‌کند و آنان را از چرخهٔ اصلی اجتماع دور می‌سازد.

نگاهی به داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد که گفتمان رسمی در وبگاه بهزیستی، به‌طور چشم‌گیری تحت سیطره مضمون «سالمند به مثابه سوژه تکریم» (۵۳٪ از کل تیتراها) قرار دارد. البته بخشی از این تراکم بالا، متأثر از بازه زمانی نمونه‌گیری (مهرماه ۱۴۰۴) و تلاقی آن با مناسبت‌های هفته ملی سالمند است که به‌طور طبیعی حجم اخبار تشریفاتی و گزارش‌های گرامی‌داشت را افزایش می‌دهد. با وجود این، تداوم این الگو در کنار مضمون «سالمند به مثابه سوژه مراقبت»، نشان‌دهنده لایه‌ای از بازنمایی است که در آن سالمند عمدتاً در جایگاه دریافت‌کننده خدمات و احترام تعریف می‌شود.

در اینجا باید میان واقعیت زیستی سالمندی و بازنمایی گفتمانی تمایز قائل شد؛ باید خاطرنشان کرد که نیازهای مراقبتی و حمایتی این گروه، واقعیتی انکارناپذیر و از مسئولیت‌های ذاتی نهادهای متولی است، اما تمرکز بیش از حد بر این بُعد (۳۷٪) در مقابل سهم اندک مضمون «مشارکت سالمند» (۸٪)، منجر به نوعی تقلیل‌گرایی گفتمانی می‌شود. در این فرایند، هویت چندبعدی سالمند به سوژه نیازمند حمایت (مددکاری) فروکاسته می‌شود و سایر ظرفیت‌های کنشگری او در حاشیه قرار می‌گیرند.

در ضمن تکرار مضمون «جداسازی سالمندان از جامعه» (۲۳ مورد) نشان‌دهنده تناقضی جدی در گفتمان رسمی است. در حالی که در کلام تشریفاتی بر «پیوند نسلی» تأکید می‌شود، در لایه سیاست‌گذاری و توسعه، هنوز توسعه فضاهای ایزوله و گتوسازی مانند ساخت سراهای سالمندان فراوانی قابل توجهی دارد. این الگو، سالمندی را نه بخشی از تنوع شهری و زندگی روزمره، بلکه پدیده‌ای می‌بیند که باید در فضاهای کنترل‌شده و مجزا مدیریت شود.

تراکم اندک مضامین مشارکت و تجربه سالمند، با چارچوب نظری پژوهش همخوانی کامل دارد: در منطق مسلط توسعه (که انسان را با معیارهای بهره‌وری و کارایی اقتصادی می‌سنجد)، سالمند به‌واسطه خروج از چرخه تولید مادی، نه در نسبت با افق‌های آینده (حق آرزومندی)، بلکه بیشتر در پیوند با گذشته (تجربه و خاطره) یا اکنون تحت مراقبت (سوژه حمایتی) معنا می‌شود. این شیوه از بازنمایی، حضور سالمند در جامعه را بیش از آنکه یک حق شهروندی معطوف به آینده بداند، در قالب یک وظیفه اخلاقی یا ضرورتی حمایتی صورت‌بندی می‌کند. در نهایت، تکرار مضمون «آمار نگران‌کننده سالمندی» نشان می‌دهد که در لایه‌های زیرین این تکریم اخلاقی، نگاهی مدیریتی-مالی نیز جریان دارد که در آن افزایش جمعیت سالمند، نه همچون دستاوردی در زمینه طول عمر، بلکه به مثابه چالشی برای ناترازی منابع بازنمایی می‌شود.

ب- بافتار ساختاری و نهادی تولید گفتمان

در تحلیل گفتمان نقادانه، متون خبری بازنمایی‌های خنثی نیستند، بلکه در یک بافتار ساختاری و مبتنی بر مناسبات قدرت شکل می‌گیرند. گفتمان رسمی سازمان بهزیستی نیز در بستر پاسخ به یک «تنگنای دوگانه ساختاری» در ایران معاصر تولید می‌شود:

مواجهه با شتاب سالخوردگی جمعیت در برابر محدودیت منابع: سازمان بهزیستی به‌عنوان متولی اصلی حمایت‌های اجتماعی، در بافتاری عمل می‌کند که از یک‌سو کشور با شتاب به سمت سالخوردگی جمعیت پیش می‌رود و از سوی دیگر، ساختار رفاهی و بوروکراتیک با محدودیت شدید منابع و کسر بودجه مواجه است.

دوگانه «تکریم اخلاقی» و «کالایی‌سازی خدمات»: برای مدیریت این تنگنای بودجه‌ای، اسناد و سیاست‌های بالادستی بر دو سازوکار متکی شده‌اند: نخست، توسل به ادبیات عاطفی و تکریمی تا بار اصلی مراقبت و هزینه‌ها به «خانواده و سنت» واگذار شود؛ و دوم، سوق یافتن به سمت «اقتصاد نقره‌ای» و جلب سرمایه‌های بخش خصوصی تا بخشی از مسئولیت‌های حمایتی به «بازار» سپرده شود.

در چنین بستر ساختاری و نهادی، این پرسش مطرح می‌شود که متون خبری وبگاه سازمان بهزیستی چگونه و با چه سازوکارهای زبانی و معنایی به این الزامات پاسخ می‌دهند و سوژه سالمند را بازنمایی می‌کنند؟ تحلیل عمیق متون منتخب در ادامه، به واکاوی همین مسئله می‌پردازد.

ج- واکاوی گره‌گاه‌های گفتمانی: تحلیل عمیق متون منتخب

پس از ترسیم روند کلی بازنمایی سالمندی در وبگاه سازمان بهزیستی کشور، در این مرحله بر اساس راهبرد نمونه‌گیری نظری، سه متن کلیدی برای تحلیل بر اساس الگوی سه‌بعدی فرکلاف انتخاب شده‌اند. معیار گزینش این متون، صرفاً حجم آن‌ها نبود، بلکه تلاقی مضامین و البته تنوع موضوعات مورد بحث مدنظر قرار گرفته است؛ یعنی متونی برگزیده شدند که در آن‌ها، در نتیجه پرداختن به موضوعات مختلف، حداقل سه مضمون محوری (ر.ک. به جدول ۱) با یکدیگر تلاقی یافته باشند و از این طریق، تناقضات درونی گفتمان توسعه را آشکار کنند.

در این بخش، به هر متن، نه همچون یک گزارش خبری ساده، بلکه به مثابه میدانی از نزاع معنایی نگریسته می‌شود. هدف از این تحلیل، لایه‌برداری از این واقعیت است که چگونه زبان نهادی، از یک سو با استفاده از واژگان عاطفی و تکریمی، به دنبال کسب مشروعیت اخلاقی است و از سوی دیگر، با استفاده از نحو مجهول و استعاره‌های فنی، سالمند را به سوژه‌ای منفعل و فاقد ظرفیت آرزومندی معطوف به آینده تبدیل می‌کند. بر این اساس، تحلیل در سه بُعد توصیف (تحلیل زبانی)، تفسیر (کدگذاری بینامتنی) و تبیین (کدگذاری کلان و نظری) انجام شده است.

الف) متن منتخب شماره ۱: گزارش خبری نشست شورای سالمندان استان بوشهر (۳۰ مهر ۱۴۰۴، کد خبر: ۱۵۳۹۱۷)

رئیس سازمان بهزیستی کشور در نشست شورای سالمندان استان بوشهر «پاتوق سالمندی» در طرح سلام برای شاد زیستن سالمندان سالمندی را به یک مسئله اجتماعی تبدیل کنیم رئیس سازمان بهزیستی با تأکید بر اینکه باید سالمندی را به یک مسئله اجتماعی تبدیل کنیم، گفت: «طرح سلام» و طرح «پاتوق سالمندی» با هدف افزایش نشاط اجتماعی و کاهش احساس تنهایی در میان سالمندان اجرا می‌شود.

رئیس سازمان بهزیستی کشور با تأکید بر ضرورت برنامه‌ریزی جامع برای مدیریت پدیده سالمندی در کشور اظهار داشت: ایران در زمره پنج کشور نخست دنیا از نظر سرعت ورود به دوران سالمندی قرار دارد و بر اساس برآوردهای جمعیت‌شناسی، تا سال ۱۴۳۰ بیش از ۳۱ درصد جمعیت کشور سالمند خواهند بود. این موضوع نشان می‌دهد که باید از هم‌اکنون نگاه برنامه‌محور و آینده‌نگر به این مسئله داشته باشیم.

رئیس سازمان با بیان اینکه پدیده سالمندی هنوز در برنامه‌ریزی‌های کشور به‌درستی شناخته و به رسمیت شناخته نشده است، تصریح کرد: باید سالمندی را به یک مسئله اجتماعی تبدیل کنیم یعنی موضوعی که هم در عرصه عینی و هم در ذهنیت جامعه و مدیران به‌عنوان یک اولویت مطرح باشد.

او با اشاره به سیاست‌های این سازمان در توسعه خدمات سالمندی گفت: در حوزه ساختاری، دبیرخانه شورای ملی سالمندان به سطح ملی ارتقا یافته و آیین‌نامه جامع حمایت از سالمندان نیز در حال نهایی شدن است. همچنین طرح پیمایش ملی سالمندان برای شناخت دقیق وضعیت این قشر در کشور آغاز شده است.

وی با اشاره به راه‌اندازی «طرح سلام» و طرح «پاتوق سالمندی» افزود: این طرح‌ها با هدف افزایش نشاط اجتماعی و کاهش احساس تنهایی در میان سالمندان اجرا می‌شود و در قالب تفاهم‌نامه‌ای با وزارت آموزش و پرورش، از فضاهای آموزشی در ساعات بعدازظهر برای ایجاد

محیط‌های تعاملی و نشاط‌آور سالمندان استفاده خواهد شد.

تحلیل متن شماره ۱. تحلیل متون مرتبط با افراد نه بر مبنای جایگاه شغلی آنها بلکه بر اساس سلسله مراتبی است که بهزیستی برای گفتمان سالمندی تولید می‌کند. از این منظر تولید گفتمان وابسته به فرد رئیس نیست که متن رئیس مورد تحلیل قرار گیرد، بلکه گفتمان از جایگاه ریاست برمی‌خیزد.

۱. سطح توصیف (تحلیل زبانی)

- قطبی‌سازی واژگانی: متن میان دو قطب «نشاط/شاد زیستن» (در سطح خرد) و «آمار نگران‌کننده/بحران جمعیت» (در سطح کلان) در نوسان است. این تقابل نشان می‌دهد که تجربه فردی سالمند (شادی) تحت‌الشعاع ضرورتی آماری (۳۱ درصد جمعیت در سال ۱۴۳۰) قرار گرفته است.
- نحو و عاملیت: استفاده از افعالی مانند «تبدیل کنیم»، «اجرا می‌شود» و «صدور مجوز»، عاملیت را به نهادهای رسمی (سازمان بهزیستی و استانداری) واگذار کرده است. در این ساختار زبانی، سالمندان ابژه‌هایی هستند که طرح‌ها «برای» آن‌ها اجرا می‌شود، نه «به دست» آن‌ها.
- استعاره‌های مکانی: واژه «پاتوق» در هم‌نشینی با فضاهای آموزشی در ساعات بعدازظهر، استعاره‌ای از حضور موقت و حاشیه‌ای است. قرار دادن سوژه سالمند در مکانی که هویت کارکردی اصلی‌اش متعلق به ساعات رسمی آموزش است، موقعیت فیزیکی او را در متن اصلی زندگی شهری تضعیف می‌کند.

۲. سطح تفسیر (کدگذاری بینامتنی)

- پل زدن میان تکریم و فروودستی: متن با لحنی تکریمی (اشاره به پیشرو بودن بوشهر) آغاز می‌شود، اما در لایه‌های زیرین، سالمندی را به مسئله‌ای بوروکراتیک تبدیل می‌کند که نیازمند مدیریت، کنترل و تخصیص تجهیزات است.
- بروکراتیزه کردن معنا: مفاهیمی مانند «نشاط» و «تنهایی» که مفاهیمی عمیقاً انسانی و کیفی هستند، در اینجا از طریق «تفاهم‌نامه با آموزش و پرورش» و «ایجاد دبیرخانه»، به مفاهیمی اداری و کمی تبدیل شده‌اند. در واقع در این گزارش خبری تلاش شده عواطف سالمند با اهداف طرح‌های دولتی (نظیر طرح سلام) همسو نشان داده شود.

۳. سطح تبیین (کدگذاری کلان و نظری)

- مصادره تخیل آینده و فقر افق: طبق نظریه پساتوسعه‌ای آپادورای، ظرفیت آرزومندی نیازمند ابزارهایی است که فرد بتواند از طریق آن‌ها آینده‌اش را تصور کند. در این متن، نقشه آینده سالمند پیشاپیش از خلال گفتمان توسعه ترسیم شده است. وقتی راهکار نهایی برای رفاه سالمند، ایجاد دهکده رفاه (فضای ایزوله و مجزا) و مراکز جدید معرفی می‌شود، در واقع ظرفیت سالمند برای تصور آینده‌ای در بافت عادی جامعه، محدود می‌شود. در اینجا، آرزومندی سالمند از پدیده‌ای خودجوش و مبتنی بر شهروندی فعال، به امری سازمانی و کانالیزه‌شده تغییر ماهیت می‌دهد.

- تثبیت هژمونی بهره‌وری بنیاد و تولیدمحور: با تأکید بر آمار ۳۱ درصدی سالمندان و مطرح کردن آن در قالب چالش، متن به‌طور غیرمستقیم منطق مسلط توسعه (ارزش‌گذاری انسان بر پایه کارایی و بازدهی اقتصادی) را بازتولید می‌کند. اگرچه افزایش جمعیت سالمندان از منظر ساختارهای اجرایی چالشی مدیریتی محسوب می‌شود، اما بازنمایی آن «صرفاً» در قالب چالش و بار مالی در گفتمان رسمی، منجر به غلبه نوعی نگاه شیء‌انگارانه می‌شود. در این رویکرد، ارزش فرد نه بر اساس کرامت انسانی و تجربه زیسته، بلکه بر اساس منطق سودآوری و کارآمدی اقتصادی سنجیده می‌شود و سالمند به سوژه‌ای تقلیل می‌یابد که برای جلوگیری از اختلال در ساختارهای حمایتی، باید در فضاهای مجزایی چون دهکده‌های رفاه مدیریت شود.

ب) متن منتخب شماره ۲: پویش «رز مهربانی»؛ بر ساخت سالمندی به مثابه «سوژه نیازمند تقدیر» (۸ مهر ۱۴۰۴، کد خبر: ۱۵۰۴۵۳)

با حضور رییس سازمان بهزیستی انجام شد؛ پویش «رز مهربانی» در پاتوق حال خوب سالمندان/ توانمندسازی ۵۳ هزار زن سالمند تنها. امروز پویش رز مهربانی با حضور رییس سازمان بهزیستی در پاتوق حال خوب سالمندان پارک نظامی گنجوی یوسف‌آباد برگزار و فرصتی فراهم شد تا در آستانه روز سالمند تقدیری از آنها شود. رییس سازمان بهزیستی در این مراسم گفت: تنهایی در بین زنان سالمند جدی‌تر است، به همین دلیل، طرح توانمندسازی ۵۳ هزار زن تنها در ۱۸ استان کشور آغاز شده و این برنامه ادامه خواهد یافت. در پاتوق حال خوب سالمندان هر روز از شنبه تا چهارشنبه گرد هم می‌آیند که برای آنان تنها یک مرکز نیست بلکه خانه دوم و محفل مهربانی است، جایی برای گفتگو، آموختن و شاد بودن. کلاس‌های متنوعی چون دف‌نوازی، آواز، ورزش صبحگاهی و روان‌شناسی در انتظارشان است و به گفته برخی از سالمندان، حضور در این جمع پر شور روحیه‌ای تازه به آنان می‌بخشد. حتی هر بار به مناسبت تولد یکی از دوستان‌شان، جشن کوچکی برپا می‌کنند. رییس سازمان با قدردانی از بنیان این پاتوق گفت: ما به عنوان دبیرخانه سالمندان کشور باید از این تجربه ارزشمند الگو بگیریم و پاتوق حال خوب را در سراسر کشور ایجاد کنیم. وی همچنین تأکید کرد: امروز با جامعه‌ای طوفانی مواجه هستیم؛ تندباد سرعت حوادث آن چنان بالاست که بنیان فرهنگ، هویت، همبستگی و وفاق را به چالش می‌کشد. در چنین شرایطی، سالمندان ستون‌هایی هستند که می‌توانند خانه وطن، هویت فرهنگی و تمدن ما را در برابر این طوفان‌ها استوار نگه دارند.

۱. سطح توصیف (کدگذاری زبانی)

- استعاره‌های تقلیلی و کارکردی: متن با به‌کارگیری استعاره «ستون‌های خانه و تمدن» برای سالمندان، پویایی و عاملیت فردی آن‌ها را به کارکردی حفاظتی تقلیل می‌دهد. در اینجا، ارزش سالمند نه در «شدن» (تغییر و آینده) بلکه در «بودن» (حفظ ثبات و هویت گذشته) تعریف می‌شود.
- تقابل آمارهای نگران‌کننده و واژگان عاطفی: همنشینی عدد «۵۳ هزار زن سالمند تنها» در کنار واژگانی چون «عطر گل رز» و «لبخند»، نشان‌دهنده یک قطبی‌سازی است؛ جایی که ارقام سنگین حمایتی لایه زیرین و واقعی خبر را تشکیل می‌دهند و واژگان عاطفی همچون پوششی برای این بار مدیریتی عمل می‌کنند.
- نحوه بیان جملات و سلب عاملیت: استفاده از افعالی مانند «قلب‌های‌شان را گرم کردند»، «فرصتی فراهم شد» و «طرح آغاز شده است»، نشان می‌دهد که سالمند در این متن عمدتاً در جایگاه دریافت‌کننده خدمات قرار دارد. او کنشگری نیست که طرح را تعریف کند، بلکه ابژه‌ای است که هدف طرح‌های توانمندسازی قرار گرفته است.

۲. سطح تفسیر (کدگذاری بینامتنی)

- تبدیل پاتوق به امری بروکراتیک: متن به‌وضوح نشان می‌دهد که چگونه یک فضای زیسته خودجوش (پاتوق محله) از طریق زبان اداری رییس سازمان («ما باید از این تجربه الگو بگیریم و پاتوق حال خوب را در سراسر کشور ایجاد

کنیم»، به الگویی اداری تغییر ماهیت می‌دهد. این جاست که تجربه زیسته سالمند به فرآیندی از تولید معنا برای سازمان تبدیل می‌شود.

- پل میان تکریم کلامی و فرودستی ساختاری: در حالی که در کلام، از متن سرود «ای ایران» و «هویت تمدنی» برای تکریم استفاده می‌شود، اما تعریف توانمندسازی زنان تنها نشان‌دهنده یک فرودستی ساختاری است. در منطق توسعه، سالمند تنها زمانی دیده می‌شود که به مسئله‌ای حمایتی تبدیل شود. این تقابل نشان می‌دهد که تکریم، نه برای بازگرداندن قدرت تصمیم‌گیری به سالمند، بلکه برای مشروعیت بخشیدن به مداخله نهادی سازمان است.
- ۳. سطح تبیین (کدگذاری کلان و نظری)
- بازنمایی گذشته‌گرا و محرومیت از آینده: متن با تأکید بر نقش سالمند در «حفظ بنیان فرهنگ در برابر طوفان‌ها»، او را در نقش «نگهبان گذشته» بازنمایی می‌کند. طبق نظریه آپادورای، وقتی گروهی اجتماعی صرفاً با گذشته پیوند داده شود، ظرفیت آرزومندی‌اش (یعنی امکان تصور خویش در افق‌های آینده) محدود می‌شود. در این خبر، آرزوی سالمند در «پاتوق حال خوب» و «جشن تولد» خلاصه شده است؛ این‌ها آرزوهای بقا و انطباق هستند، نه آرزوهایی که منطق مسلط توسعه و مناسبات موجود را به چالش بکشند.
- توزیع نابرابر ظرفیت آرزومندی: اهدای گل از سوی کودکان به سالمندان، در سطح کلان، بازتولید گفتمانی از توسعه است که آینده و برنامه‌ریزی را متعلق به «کودک» (نیروی کار آتی) و احترام تشریفاتی (و نه قدرت کنشگری) را متعلق به «سالمند» می‌داند. در این تخیل جمعی، سالمند از مشارکت در ساختن آینده محروم شده و تنها در نقش اعتباربخش فرهنگی (وفاق و همبستگی در جامعه) به کار گرفته می‌شود. بدین ترتیب، ظرفیت آرزومندی سالمند به نفع استمرار ساختار موجود، مدیریت و مهار می‌شود.

ج) متن منتخب شماره ۳: اقتصاد نقره‌ای؛ بازتعریف سالمند به مثابه «دارایی» و «بازار اشتغال» (۲۷ مهر ۱۴۰۴، کد خبر: ۱۵۳۲۳۵)

چشم‌انداز اقتصاد نقره‌ای در ایران

رشد سریع جمعیت سالمندان در ایران به یکی از چالش‌های بزرگ اجتماعی و اقتصادی کشور تبدیل خواهد شد. براساس اعلام مسئولان سازمان بهزیستی، ایران در آستانه ورود به مرحله کشور سالمند و حتی شدیداً سالخورده قرار دارد؛ وضعیتی که نیازمند بازنگری فوری در سیاست‌ها و زیرساخت‌هاست. در این شرایط، مفهوم «اقتصاد نقره‌ای» به‌عنوان فرصتی طلایی برای استفاده از ظرفیت‌های سالمندان و ایجاد اشتغال و توسعه اقتصادی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است.

اقتصاد نقره‌ای شامل تولید، عرضه و تقاضا برای کالاها و خدماتی است که نیازها و ترجیحات افراد سالمند را پوشش می‌دهد. این بخش از اقتصاد با افزایش جمعیت سالمندان در جهان اهمیت بیشتری پیدا کرده است. توسعه خدمات بهداشتی و مراقبتی ویژه سالمندان، تولید و عرضه محصولات تخصصی، توسعه گردشگری سالمندان و خدمات تفریحی متناسب با نیازهای آنان، ایجاد مراکز فرهنگی، آموزشی و ورزشی ویژه سالمندان و حمایت از کارآفرینی و کسب‌وکارهای کوچک در حوزه سالمندی تنها بخش‌هایی از فرصت‌های ایجادشده در حوزه اقتصاد سالمندی برای کشور است.

رئیس سازمان بهزیستی در مراسم روز سالمندان گفت: اکنون ۱۲ درصد جمعیت ایران سالمند

هستند و به‌زودی وارد مرحله کشور سالمند خواهیم شد و در سال‌های آینده حتی وارد فاز شدیداً سالخورده می‌شویم. این روند سریع، کشور را موظف می‌کند تا زیرساخت‌های حوزه سالمندی را در ابعاد سلامت، حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی به‌طور جدی تقویت کند. وی همچنین اظهار داشت: متأسفانه سالمندی هنوز در جامعه ما به‌عنوان یک مسئله اجتماعی جدی شناخته نشده و دچار گسل شناختی هستیم که اگر به رسمیت شناخته نشود، بحران‌زا خواهد بود.

در مراسم روز سالمند که به میزبانی سازمان بهزیستی برگزار شد، سفیر چین نیز به افزایش امید به زندگی تا ۷۹ سال در این کشور اشاره کرد و گفت: جمعیت جهان به سرعت در حال سالمندی است و توجه به سالمندان از موضوعات کلیدی توسعه پایدار به شمار می‌رود. چین سالمندان را دارایی ارزشمند جامعه می‌داند و سیاست‌های مراقبتی و بهداشتی گسترده‌ای برای این قشر فراهم کرده است. سال گذشته بیش از ۱۴ میلیون فرد بالای ۶۵ سال در چین از خدمات مراقبتی بهره‌مند شدند و هم‌زمان اقتصاد نقره‌ای پیرامون سالمندان را گسترش دادیم.

۱. سطح توصیف (کدگذاری زبانی)

- زبان اضطرار: استفاده از کلماتی همچون «هشدار»، «بحران بزرگ»، «سرعت بالا» و «فاز شدیداً سالخورده»، سالمند را همچون تندباد جمعیتی بر ساخت می‌کند که توازن جامعه را تهدید می‌کند.
- استعاره‌های فرصت‌محور: واژه «فرصت طلایی» برای توصیف رشد جمعیت سالمند، نشان‌دهنده تغییر نگاه از «سالمند به‌مثابه تهدید» به «سالمند به‌مثابه پتانسیل» است. اما در لایه انتقادی، می‌توان این‌گونه تعبیر کرد که این فرصت نه برای احقاق حقوق خود سالمند، بلکه برای چرخه اشتغال و بازار تعریف شده است. در واقع، متن با به‌کارگیری این واژه، سالمندی را به ظرفیتی برای بهره‌برداری در نقشه توسعه تبدیل می‌کند تا از بار بحران مالی بکاهد.
- جابه‌جایی سوژه اصلی در نحو جملات: اگرچه در لایه صوری خبر، سالمند همچون موضوع اصلی مطرح می‌شود، اما در لایه نحوی، نقطه فرود گزاره‌های کلیدی به سمت نسل جوان متمایل است. برای نمونه، در جمله «نیاز به خدمات [...] زمینه‌ای برای ایجاد اشتغال جوانان محسوب می‌شود»، نیاز سالمند به‌مثابه محرکی زیرساختی برای انتفاع نسل دیگر بازنمایی شده است. در این ساختار زبانی، اگرچه سالمند سوژه دستوری جملات است، اما دینفع نهایی و سوژه اصلی کنش، بازار و نیروی کار فعال هستند.

۲. سطح تفسیر (کدگذاری بینامتنی)

در این لایه، پیوند میان گفتمان جهانی بازار و تبدیل «حق» به «کالا» بررسی می‌شود:

- تجاری‌سازی نیازهای زیستی: متن با استفاده از مفهوم اقتصاد نقره‌ای، نیازهای بنیادین سالمند (سلامت، مسکن، تفریح) را از قلمرو حقوق شهروندی خارج و به قلمرو عرضه و تقاضای بازار وارد می‌کند («ایجاد بازارهای جدید و اشتغال پایدار»). در این فرآیند، مراقبت از سالمند را نه وظیفه‌ای اخلاقی، بلکه فرصتی برای کارآفرینی و سودآوری تعریف می‌کند.
- پل میان شکوفایی کلامی و کارکردگرایی ساختاری: متن از تحقق آرزوها و شکوفایی سخن می‌گوید (تکریم کلامی)، اما بلافاصله آن را به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی و انتقال تجربه مشروط می‌کند. این امر نشان می‌دهد که در منطق توسعه، سالمند تنها زمانی شکوفا محسوب می‌شود که همچنان «مولد»^۱ باشد. در واقع، به

نظر می‌رسد که حق فراغت و استراحت در این گفتمان به نفع استمرار تولید و ارزش‌آفرینی اقتصادی مصادره شده است.

۳. سطح تبیین (کدگذاری کلان و نظری)

آرزومندی به مثابه مصرف مدیریت‌شده: در این متن، تخیل آینده برای سالمند پیشاپیش در قالب سبد خرید اقتصاد نقره‌ای (گردشگری، اپلیکیشن، خدمات پرستاری) بسته‌بندی شده است. سالمند آرزو نمی‌کند که ساختار قدرت را تغییر دهد، بلکه آرزو می‌کند که مصرف‌کننده بهتری باشد.

بازتولید منطق مسلط بهره‌وری و منطق بازار: گفتمان مسلط توسعه، با تعریف اقتصاد نقره‌ای همچون راهکاری برای ایجاد بازار و شغل، سالمندان را در خدمت پایداری نظام اقتصادی قرار می‌دهد. در این تخیل جمعی، سالمند نه کنشگری مستقل با حقوق عاملیتی، بلکه محرکی اقتصادی است که باید فعال بماند تا چرخه توسعه متوقف نشود.

محرومیت از آینده غیراقتصادی: گفتمان توسعه، با این شیوه از بازنمایی، این امکان را از بین می‌برد که سالمندی را به مثابه مرحله‌ای از خرد جمعی، استقلال از منطق بازار و نقد ساختارهای موجود تصور کنیم. بدین ترتیب، ظرفیت آرزومندی سالمند مهار می‌شود و او تا آخرین مراحل حیات، در خدمت چرخه تولید و بازار باقی می‌ماند.

جمع‌بندی و سنتز یافته‌ها (الگوی سه‌بعدی فرکلاف)

برای دستیابی به نمای ساختارمند، مقایسه‌ای و جامع از نحوه بازنمایی سالمندی در متون منتخب سازمان بهزیستی، یافته‌های تحلیلی پژوهش در قالب یک ماتریس ترکیبی خلاصه شده‌اند. این ماتریس در سطرها و ستون‌های خود، مفاهیم استخراج‌شده از سطوح سه‌گانه مدل تحلیل گفتمان فرکلاف (توصیف، تفسیر و تبیین) را در تناظر با مؤلفه‌های سه‌گانه «ظرفیت آرزومندی» (تصویر آینده‌محور، عاملیت و شهروندی، و تعامل بین‌نسلی) قرار می‌دهد تا کیفیت گفتمان مسلط بر وبگاه رسمی سازمان بهزیستی به‌روشنی قابل ارزیابی باشد (جدول ۲).

جدول ۲: ماتریس مقایسه‌ای یافته‌های تحلیل گفتمان متون منتخب در سطوح سه‌گانه فرکلاف (نویسندگان، ۱۴۰۵)

Table 2: Comparative matrix of findings from discourse analysis of selected texts at Fairclough's three levels (Authors, 2026)

سطح تحلیلی	متن منتخب ۱ (نشست شورای سالمندان)	متن منتخب ۲ (پویش رز مهربانی)	متن منتخب ۳ (اقتصاد نقره‌ای)	نتیجه‌گیری و ویژگی گفتمانی در بهزیستی
سطح توصیف (کدگذاری زبانی)	قطبی‌سازی واژگانی (شادی و نشاط در سطح خرد / بحران کلان) نحو مجهول و سلب عاملیت	استعاره‌های تقلیلی (ستون تمدن) تقابل آمار حمایتی و واژگان عاطفی نحو	زبان اضطرار و هشدار جمعیتی استعاره‌های فرصت‌محور به نفع بازار جابه‌جایی سوژه نحوی به سمت	زبان بوروکراتیک، قطبی‌شده و غیرمستقل: زبان رسمی میان تکریم عاطفی و هشدار آماری نوسان دارد و با نحو مجهول، عاملیت را از سالمند سلب کرده و او را به ابژو خدمات اداری تبدیل می‌کند.

	استعاره‌های مکانی حاشیه‌ای (پاتوق عصرانه)	منفعل‌کننده برای سالمند	نیروی کار	
سطح تفسیر (کدگذاری بینامتنی و نهادی)	پل زدن میان تکریم اخلاقی و مدیریت ساختاری بوروکراتیزه کردن نشاط و تنهایی (تفاهم‌نامه‌ها)	تبدیل پاتوق زیسته محله به ساختار اداری پل میان تکریم کلامی و فرودستی ساختاری	تجاری‌سازی و کالایی‌سازی نیازهای زیستی پل میان شکوفایی کلامی و کارکردگرایی اقتصادی	تقلیل حق به سوژه حمایتی/کالا: سازوکارهای نهادی، تجربه‌های زیسته و حقوق شهروندی سالمند را به پرونده‌های بوروکراتیک مددکاری یا فرصت‌های سودآوری بازار تقلیل می‌دهند.
سطح تبیین (کدگذاری کلان نظری)	تصویر آینده‌محور: انسداد افق آینده در فضاهای ایزوله عاملیت: تقلیل سالمند به ابژه طرح‌های اداری تعامل بین‌نسلی: جداسازی فضایی در دهکده‌های رفاه	تصویر آینده‌محور: تقلیل سالمند به نگهبان گذشته و خاطره عاملیت: انفعال در دریافت خدمت تعامل بین‌نسلی: حضور یک‌طرفه و تشریفاتی (اهدای گل)	تصویر آینده‌محور: تقلیل آرزومندی به مصرف کالا/خدمات عاملیت: بازتعریف عاملیت صرفاً در قالب «نیروی مولد اقتصادی» تعامل بین‌نسلی: ابزاری شدن سالمند برای اشتغال	وضعیت ۳ مؤلفه در گفتمان مسلط ۱- تصویر آینده‌محور: مهارشده و گذشته‌گرا. ۲- عاملیت و شهروندی: فروکاسته‌شده به پرونده مددکاری یا سوژه مصرف. ۳- تعامل بین‌نسلی: ابزاری و در خدمت چرخه بهره‌وری.

سنتز و جمع‌بندی یافته‌های حاصل از تحلیل گفتمان متون منتخب وبگاه رسمی سازمان بهزیستی نشان می‌دهد که بازنمایی سالمندی در گفتمان رسمی، میان تکریم نمادین و کارکردگرایی ساختاری (تقلیل ارزش زیست سالمند به فایده و کارکرد او برای چرخه‌های اقتصادی و بوروکراتیک) در نوسان است. تحلیلی بر لایه‌های سه‌گانهٔ الگوی فرکلاف مبتنی بر مؤلفه‌های سه‌گانهٔ پژوهش به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱- ویژگی‌های زبانی و ساختار گفتار (سطح توصیف): تحلیل سطح زبانی آشکار می‌سازد که گفتمان بهزیستی دارای زبانی دوگانه، بوروکراتیک و منفعل‌کننده است. از یک سو با به‌کارگیری واژگان عاطفی و استعاره‌های تکریمی (مانند

«ستون‌های تمدن» و «رز مهربانی» به دنبال جلب مشروعیت اخلاقی است، و از سوی دیگر با زبان اضطراب و غلبه افعال مجهول، سالمند را همچون موجودی منفعل بازنمایی می‌کند. در این زبان، سالمند سوژه کنش‌گر نیست، بلکه ابژه‌ای است که طرح‌ها «برای» او اجرا می‌شوند. این ساختار زبانی، با گذشته‌گرا نشان دادن سالمند، موقعیت او را به «نگهبان خاطره» تقلیل می‌دهد.

۲- سازوکارهای نهادی و کالایی‌سازی (سطح تفسیر): در لایه بینامتنی، تحلیل نشان می‌دهد که چگونه سازوکارهای نهادی، حقوق شهروندی سالمند را به «پرونده‌های حمایتی مددکاری» یا «بازارهای مصرف (اقتصاد نقره‌ای)» تبدیل می‌کنند. در این فرآیند، فضاهای زیسته سالمندان (مانند پاتوق‌های محلی) از طریق ادبیات اداری بوروکراتیک می‌شوند و به ابزاری برای گزارش‌دهی سازمان تغییر ماهیت می‌دهند. در نتیجه، عاملیت سالمند به انفعال در برابر دریافت خدمات اداری یا تبدیل شدن به سوژه مصرف کالا و خدمات تقلیل می‌یابد.

۳- وضعیت ظرفیت آرزومندی و نقد پساتوسعه‌ای (سطح تبیین): در سطح کلان و نظری، از منظر نقد پساتوسعه‌ای، گفتمان مسلط بهزیستی وضعیت مؤلفه‌های سه‌گانه «ظرفیت آرزومندی» (آپادورای) را به شرح زیر صورت‌بندی و مهار می‌کند:

تصویر آینده‌محور (تخیل افق آینده): تحلیل پساتوسعه‌ای افشا می‌سازد که افق آینده سالمند یا در «حفظ سنت و گذشته» خلاصه شده و یا نیازهای زیستی او به «فرصتی برای شکل‌گیری بازارهای جدید خدماتی» تقلیل می‌یابد و بدین ترتیب، آرزومندی معطوف به آینده از ابعاد وجودی و رهایی‌بخش تهی می‌شود.

عاملیت و شهروندی فعال: سالمند نه در جایگاه شهروندی صاحب‌حق و تصمیم‌گیر، بلکه به‌مثابه پرونده‌ای حمایتی یا سوژه مصرف کالا و خدمات بازنمایی می‌شود که عاملیت او تنها در چارچوب برنامه‌های اداری به رسمیت شناخته می‌شود.

بسترسازی برای پیوند بین‌نسلی: پیوند بین‌نسلی نه در قالبی پایاپای و حق‌مدار در فضای عمومی، بلکه به‌صورت ابزاری بازنمایی می‌شود که در آن سالمند صرفاً منبع اعتبار فرهنگی یا محرکی اقتصادی برای چرخه‌های رفاهی دیده می‌شود.

در نهایت، یافته‌های پژوهش آشکار می‌سازد که اگرچه در ظاهر روزهایی برای عبور از نگاه صرفاً تسکینی به سمت سالمندی پویا دیده می‌شود، اما به دلیل سیطره منطق مسلط بهره‌وری و کارایی اقتصادی، سالمند همچون سوژه‌ای مستقل، عاملیت‌دار و دارای حق آرزومندی معطوف به آینده به رسمیت شناخته نشده است. نیل به شهروندی کامل و حق‌مدار سالمندان نیازمند آن است که مفاهیمی چون مشارکت، فراغت و آرزومندی آنان، مستقل از منطق بازار و الزامات بوروکراتیک بازتعریف شوند.

بحث و تحلیل گفتمانی

تحلیل گفتمان نقادانه متون منتخب وبگاه سازمان بهزیستی بر اساس الگوی سه‌بعدی فرکلاف و چارچوب نظری ظرفیت آرزومندی آپادورای (Appadurai, 2004) نشان می‌دهد که گفتمان رسمی کشور در بازنمایی سالمندی در یک نقطه عطف گفتمانی قرار دارد؛ گفتمانی که در ظاهری از گذار از نگاه «حمایتی» به سمت نگاه «توسعه‌محور» حرکت می‌کند، اما در لایه‌های زیرین خود تحت سیطره منطق بازاری‌سازی، کالایی‌سازی خدمات و الزامات بوروکراتیک قرار دارد. تحلیل این یافته‌ها در پیوند با زمینه اجتماعی، ساختارهای مسلط و پیشینه‌های پژوهشی را می‌توان در سه محور تبیین کرد:

الف- گشایش‌های زبانی و بازپس‌گیری زیست‌جهان سالمندی

یافته‌ها نشان داد رویکرد رسمی با تبدیل سالمندی از یک «بحران فردی/پزشکی» به «مسئله‌ای اجتماعی»، روزهایی را برای بازتعریف حضور سالمندان در فضای عمومی گشوده‌است. شکل‌گیری فعالیت‌های خودجوش محلی اثبات می‌کند که ظرفیت‌های اجتماعی زندگی روزمره، فراتر از چارچوب‌های بوروکراتیک عمل می‌کنند. در این فضاها اشتراکی، سالمند از یک پذیرنده منفعل به کنشگری تبدیل می‌شود که به زیست‌جهان شهری معنا می‌بخشد. این یافته با پژوهش‌های داخلی طالب‌پور (۱۴۰۵) درباره موانع فرهنگی سالمندی و مطالعات خارجی هولیک (Holyk, 2025) درباره بازنمایی‌های رسانه‌ای در ساخت گفتمان سالمندی و مطالعات راماکریشنان و مالهوترا (Ramakrishnan and Malhotra, 2025) درباره نقش هنجارها و ارزش‌های فرهنگی در انتخاب خدمات هم‌سو بوده و نشانگر نقش کلیدی عوامل اجتماعی و فرهنگی در ارتقای فعالیت و مشارکت روزمره سالمندان همسو است.

ب- مهار ظرفیت آرزومندی و مدیریت مکانی-زمانی

تحلیل لایه‌های عمیق‌تر متون افشا می‌سازد که «تصویر آینده‌محور و حق آرزومندی» سالمندان تحت مدیریت ساختارهای رسمی قرار دارد. اگرچه در ظاهر از سالمندان با واژگان عاطفی و استعاره‌های تکریمی (مانند ستون‌های فرهنگ) یاد می‌شود، اما اختصاص فضاهای ایزوله و زمان‌های حاشیه‌ای (مانند طرح‌های موقت یا سراها و دهکده‌های سالمندی)، عملاً آنان را از متن اصلی حیات شهری منزوی می‌سازد. منطقی که بر رویکرد توسعه جامعه امروز ما مسلط است، با سوق دادن سالمند به نقش منحصراً «نگهبان گذشته و یادآور سنت»، افق آینده و عاملیت معطوف به فردای او را مصادره می‌کند. این محدودسازی فضایی و ساختاری با یافته‌های طالب‌پور (۱۴۰۵) در خصوص وجود موانع ساختاری و فرهنگی بر سر راه فعالیت‌های بدنی و تحرک سالمندان در ایران، و نیز پژوهش وانگلر و جانسکی (Wangler and Jansky, 2023) در باب تبعات تصویرسازی از سالمندان بر سلامت روان آنان پیوند دارد.

ج- کالایی‌سازی زیست‌جهان و نقد پساتوسعه‌ای

به گمان ما، مهم‌ترین یافته این پژوهش، غلبه منطق اقتصادی بر بازنمایی سالمندی است. از منظر نقد پساتوسعه‌ای، گفتمان بهزیستی حقوق‌بنیادین و شهروندی سالمند را به قلمرو عرضه و تقاضای بازار وارد کرده است. در این چارچوب، سالمندی نه مرحله‌ای برای شکوفایی وجودی، بلکه فرصتی برای شکل‌گیری بازارهای جدید خدماتی (اقتصاد نقره‌ای) و تجاری‌سازی رفاه بازنمایی می‌شود. این گفتمان با مشروط کردن ارزشمندی سالمند به مولد بودن یا مصرف‌کننده بودن، عملاً حق فراغت اصیل و استقلال از چرخه بهره‌وری را نادیده می‌گیرد. در این چرخه، سالمند مشتری مدیریت‌شده‌ای فرض می‌شود که باید در خدمت چرخه‌های اقتصادی باقی بماند. پیامد چنین نگاه تجاری‌شده و تقلیل‌گرایانه‌ای به رفاه، در پژوهش امرایی و همکاران (۱۴۰۴) در مطالعات داخلی و اسیم عمران (Imran Asim, 2025) در مطالعات خارجی منعکس شده است؛ آنجا که نشان می‌دهند چگونه فاکتورهای نامناسب رفاه اجتماعی به مانعی برای مشارکت فعال و فراغتی (از جمله ورزش) سالمندان تبدیل می‌شوند و یا اینکه سالمندان به‌عنوان مرفهین نیازمند مراقبت پرهزینه معرفی می‌شوند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بررسی و تحلیل جامع گفتمان بهزیستی در باب سالمندی که تقریباً از طریق وبسایت این سازمان انعکاس می‌یابد، نشان داد که اگرچه گفتمان رسمی درباره سالمندان از الگوی صرفاً حمایتی و آسیب‌شناسانه فاصله گرفته، اما به دلیل سیطره منطق بازاری‌سازی و الزامات بوروکراتیک، هنوز با شهروندی عاملیت‌محور فاصله زیادی دارد، این امر در کشورهای دیگر همچون استرالیا نیز حاکی از هژمونی تجاری‌سازی سالمندی بوده که در ادامه تجاری شدن درمان مطرح شده است. با عنایت به بررسی‌هایی که در مطالعه حاضر انجام شد به نظر می‌رسد سالمندان با مشکلات عدیده‌ای در باب عاملیت و در زمینه تحقق ظرفیت آرزومندی خود مواجه هستند و لازم است به این موارد توجه شود. عدم تحقق ظرفیت آرزومندی

سالمندان از یک سو به فعال بودن این قشر آسیب وارد می‌کند و از سوی دیگر می‌تواند با القای بسته بودن مسیر سالمندی پویا، امید به آینده جمعیت فعال در آستانه سالمندی را با اختلال مواجه سازد. با عنایت به هرم جمعیتی کشور و با توجه به اینکه در سال‌های آتی حداقل یک سوم جمعیت کشور را افراد بالای ۶۵ سال تشکیل خواهند داد، لازم است ضمن توجه به ظرفیت آرزومندی سالمندان امکان تحقق اهداف سالمندان مورد توجه واقعی قرار گرفته و در سیاست‌گذاری جمعیتی کشور لحاظ شود. گشایش واقعی در سیاست‌گذاری سالمندی زمانی رخ خواهد داد که سالمندی در مقام ساحتی برای زیست اصیل با آرزومندی‌های مستقل به عنوان دوران سوم زندگی به رسمیت شناخته شود، بر این اساس پیشنهادهای کاربردی و سیاست‌پژوهانه به منظور توجه به موضوع مورد مطالعه به شرح زیر ارائه می‌شوند:

۱. ارتقای عاملیت زبانی و رسانه‌ای: بازنگری در ساختار ادبی و خبری وبگاه رسمی سازمان بهزیستی و گذر از افعال مجهول، واژگان اضطرار و استعاره‌های منفعل‌کننده به سمت برجسته‌سازی کنشگری، حقوق شهروندی و توانمندی‌های مستقل سالمندان.

۲. پاسخ به تمایزات درون گروهی (زدودن یکدست‌سازی: تفکیک برنامه‌ها و بازنمایی‌های گفتمانی بر اساس گروه‌های سنی سه‌گانه (سالمند جوان ۷۵-۶۰، سالمند مسن ۹۰-۷۵، و سالمند پیر ۹۰+) جهت پاسخگویی به طیف متنوع نیازهای عاملیتی و زیستی آنان.

منابع

- اسکوبار، آرتورو (۱۴۰۰). *مواجهه با توسعه: ساخت و تخریب جهان سوم*. مترجم مهدی اکبری گلزار. تهران: نشر گل‌آذین.
- امرایی، محمد؛ طالب‌پور، اکبر؛ قدیمی، بهرام. (۱۴۰۴). موانع اجتماعی و فرهنگی ورزش سالمندی و الزامات تغییر در سبک زندگی کم‌تحرک. *نداوم و تغییر اجتماعی*، ۴(۴): ۶۹۵-۷۲۲.
<https://doi.org/10.22034/jscc.2025.23002.1253>
- اندرسون، پری (۱۳۹۹). *هـ. مثل هژمونی*. ترجمه شاپور اعتماد. تهران: انتشارات نیلوفر.
- دهقان، مسعود؛ مشتاقی، نیما؛ صابری، کورش. (۱۴۰۴). گفتمان سالمندان مبتلا به زوال عقل نوع آلزایمر: پیوستگی محاوره‌ای. *علم زبان*، ۱۲(۲۱): ۷۷-۱۱۲.
<https://doi.org/10.22054/ls.2021.58081.1425>
- طالب‌پور، اکبر. (۱۴۰۵). عوامل اجتماعی موثر بر بی‌تحرکی زنان سالمند. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۲۴(۲): ۳-۲.
<https://doi.org/10.22051/jwsps.2026.53053.3051>
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل گفتمان انتقادی* مترجم، فاطمه شایسته پیران. ناشر سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مهرفر، سولماز؛ رضایی، محمد؛ رضایی، بهاره؛ شیرمحمدی خرم، نسرين؛ ویسی، فرزاد. (۱۴۰۴). مقایسه شاخص‌های گفتمان روایتی در سالمندان دوزبانه ترک-فارسی با سطوح مختلف عملکرد شناختی. *مجله پزشکی بالینی ابن سینا*، ۳۲(۴): ۲۴۲-۲۴۹.
<http://sjh.umsha.ac.ir/article-۱-۳۲۷۶-fa.html>
- Amraei, M.; Talebpour, A.; Ghadimi, B. (2025). Socio-Cultural Barriers to Elderly Sports and the Imperatives for Changing Sedentary Lifestyles. *Journal of Social Continuity and Change*, 4(4), 695-722. (In Persian) <https://doi.org/10.22034/jscc.2025.23002.1253>
- Anderson, P. (2010). *The Example of Hegemony*. Translated by Shapour Etemad. Tehran: Niloufar (In Persian)
- Appadurai, A. (2004). The capacity to aspire: Culture and the terms of recognition. In V. Rao & M. Walton (Eds.), *Culture and Public Action* (pp. 59-84). Orient Blackswan.
- Buffel, T.; & Phillipson, C. (2023). Ageing in Place in Urban Environments: Critical Perspectives (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003229322>
- Burema, D. (2022). A critical analysis of the representations of older adults in the field of human-robot interaction. *Journal of Knowledge, Culture and Communication*, 37, 455-465. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01205-0>
- Burton, E.; Chonody, J.; Teater, B.; Alford, S. (2024). Goal setting in later life: an international comparison of older adults' defined goals. *BMC Geriatrics*, 12(24), 443-454. <https://doi.org/10.1186/s12877-024-05017-x>.
- Dehghan, M.; Moshtaghi, N.; Saberi, K. (2025). The Discourse of Elderly People with Alzheimer's-Type Dementia: Conversational Coherence. *Language Science Studies*, 12(21), 77-112. <https://doi.org/10.22054/ls.2021.58081.1425>.
- Demaria, F.; Kothari, A.; Salleh, A.; Escobar, A.; Acosta, A. (2023). Post-development: From the Critique of Development to a Pluriverse of Alternatives. In: Villamayor-Tomas, S., Muradian, R. (eds) *The Barcelona School of Ecological Economics and Political Ecology. Studies in Ecological Economics*, vol 8, 59-69, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-22566-6_6
- Escobar, A. (1990). *Confronting Development: The Making and Destruction of the Third World*. Translated by Mehdi Akbari Golzar. Tehran: Golazin Publishing House (In Persian).
- Fairclough, N. (1990). *Critical Discourse Analysis*, translated by Fatemeh Shayesteh Piran. Publisher: Ministry of Culture and Islamic Guidance Printing and Publishing Organization. (In Persian)

- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
- Fealy, G.; Matteo, D.; Deirdre O.; Jonathan, D.; Fiona, T.; Marlize, B.; Blake, C.; Connolly, M.; Donnelly, S.; Doyle, G.; Fitzgerald, K.; Frawley, T.; Gallagher, P.; Guerin, S.; Mangiarotti, E.; McNulty, J.; Mucheru, D.; O'Neill, D.; Segurado, R.; Stokes, D.; Ryder, M.; Özçetin, Y.S.; Wells, J.; Čartolovni, A. (2024). Ageing well': Discursive constructions of ageing and health in the public reach of a national longitudinal study on ageing. *Social Science & Medicine*, Volume 341 ,116518
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2023.116518>.
- Featherstone, M.; Hepworth, M.; & Turner, B. S. (1991). The body: Social process and cultural theory. In M. Featherstone, M.; Hepworth, B.; Turner, S. (Eds.), *The body: Social process and cultural theory* (pp. 1–12). Sage Publications.
- Holyk, S. (2025). Constructing old age: How Newspapers Use Bias and Persuasion to Shape the Aging Discourse. *Revue Internationale Animation, Territoires Et Pratiques Socioculturelles*, 7(28), 137–152. <https://doi.org/10.55765/atps.i28.3642>.
- Imran, M. A. (2025). Redefining older Australians: moving beyond stereotypes and consumer narratives in print media representations. *Media International Australia*, 194(1), 148-165.
- Jiayin, L.; Baozhen, A. (2012). Toward a discourse shift in social gerontology: From successful aging to harmonious aging. *Journal of Aging Studies*, 26(3): 327-334,
<https://doi.org/10.1016/j.jaging.2012.03.001>.
- Katz, S. (2000). Busy bodies: Activity, aging, and the management of everyday life. *Journal of aging studies*, 14(2), 135-152.
- Laclau, E.; Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (Vol. 8). Verso Books.
- Laslett, P. (1987). The emergence of the third age. *Ageing & Society*, 7(2), 133-160.
- Marini, A.; Petriglia, F.; D'Ortenzio, S.; Bosco, F. M.; Gasparotto, G. (2025). Unveiling the dynamics of discourse production in healthy aging and its connection to cognitive skills. *Discourse Processes*, 62(6–7), 479–501. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2025.2507548>
- Mehrfar, S.; Rezaei, M.; Rezaei, B.; Shirmohammadi Khoram, N.; Weisi, F. (2026). Comparison of Narrative Discourse Indicators in Turkish-Persian Bilingual Elderly with Different Levels of Cognitive Function. *Avicenna Journal of Clinical Medicine*, 32 (4) :242-249 (In Persian) URL: <http://sjh.umsha.ac.ir/article-1-3276-fa.html>.
- Phillipson, C. (2013). *Ageing*. John Wiley & Sons.
- Ramakrishnan, C.; Malhotra, C. (2025). Challenges to accessing community dementia care services: a qualitative study. *BMC Health Serv Res*, 25: 747 (2025).
<https://doi.org/10.1186/s12913-025-12895-3>.
- Talebpour, A. (2026). Social factors Impact on the inactivity of elderly women. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 24(2), 69-112. (In Persian).
<https://doi: 10.22051/jwsps.2026.53053.3051>.
- Turner, B. S. (2008). *The body and society: Explorations in social theory*. SAGE Publications.
- Wangler, J.; Jansky, M. (2023). Media portrayal of old age and its effects on attitudes in older people: findings from a series of studies. *humanities and social sciences communications* 10, 165. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01671-5>.
- World Health Organization. (2025). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>.